

Міністерство освіти і науки України

Луцький національний технічний університет

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет аграрних технологій та екології

(повне найменування факультету)

Кафедра екології

(повна найменування кафедри)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»
**ЕКОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

спеціальність

101 Екологія

(шифр і назва спеціальності)

освітня програма

«Екологія»

(назва освітньої програми)

Виконав: здобувач вищої освіти
групи ЕОСм - 21

ГОЛЯН Василь Миколайович

(підпис)

Керівник:

к.і.н., доцент

Іванців Василь Володимирович

(підпис)

Кваліфікаційну роботу

допущено до захисту

«__» _____ 20__ р.

к.геогр.н., доцент

Гарант освітньої програми:

Федонюк Микола Ананійович

(підпис)

Луцьк – 2025 рік

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет аграрних технологій та екології

Кафедра екології

Ступінь вищої освіти: магістр

Галузь знань: 10 Природничі науки

Спеціальність: 101 Екологія

Освітня програма : « Екологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

«__» _____ 202__ р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ГОЛЯНА Василя Миколайовича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи:

«Екологічні засади організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції»

Керівник роботи: Іванців Василь Володимирович, к. і. н., доцент

затверджені наказом закладу вищої освіти від 04.02.2025 р. № 62/01-02 2.

Термін подання здобувачем вищої освіти кваліфікаційної роботи: 01 грудня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: літературні джерела, статистична та довідкова

література, інформація з відкритих джерел, інтернет ресурси.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що потрібно розробити): 1) Розкрити сутнісно-змістовну характеристику природоохоронних територій як ключового елементу екологічної інфраструктури країни; 2) Здійснити характеристику нормативно-правової регламентації та режимів використання природоохоронних територій; 3) Ідентифікувати специфікацію пріоритетів екологічно орієнтованого використання природоохоронних територій; 4) Проаналізувати тенденції використання природоохоронних територій України; 5) Розробити дорожню карту трансформації системи організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції. 6) Запропонувати інструментарій математичного моделювання фінансування збереження потенціалу природоохоронних територій у лісовому господарстві України. 7) Висновки.

5. Перелік графічного матеріалу: 1. Мета, завдання, об'єкт та предмет досліджень. 2. Наукова новизна. 3. Інституційні передумови та структура екологічної інфраструктури в Україні. 4. Публічні видатки на збереження природно-заповідного фонду України у 2007-2021 роках. 5. Видатки сектору державних лісових господарств України на збереження природно-

заповідного фонду у 2013-2024 роках. 6. Дорожня карта трансформації системи організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції. 7 Поліноміальна залежність 2-го порядку між видатками сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду та видатками Державного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду. 8. Висновки.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання «_24_» _грудня_ 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір та обґрунтування теми	Листопад-грудень 2025	
2	Огляд літератури із досліджуваної проблеми	Березень-квітень 2025	
3	1 розділ	Квітень-травень 2025	
4	2 розділ	Травень – вересень 2025	
5	3 розділ	Вересень-жовтень 2025	
6	Висновки та пропозиції	Жовтень-листопад 2025	
7	Формування списку використаних джерел	Жовтень 2025	
8	Формування додатків	Листопад 2025	
9	Оформлення ілюстративного матеріалу	Листопад 2025	
10	Нормоконтроль	Листопад 2025	
11	Інструментальна перевірка на академічний плагіат	До 01.12.2025	
12	Представлення кваліфікаційної роботи магістра до захисту	1.12.2025	

Здобувач вищої освіти _____ (Голян В.М.)
(підпис) (прізвище, ініціали)

Керівник кваліфікаційної роботи _____ (Іванців В.В.)
(підпис) (прізвище, ініціали)

АНОТАЦІЯ

Голян В. М. Екологічні засади організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції. Рукопис.

Кваліфікаційна робота магістра ОП «Екологія» спеціальності 101 Екологія. Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2025.

Кваліфікаційна робота магістра складається з трьох розділів, вступу, висновків, переліку посилань та додатків.

Мета кваліфікаційної роботи – розроблення дорожньої карти та механізмів організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції.

Об'єкт дослідження – процеси організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції.

Предмет дослідження – теоретико-методичні підходи та інституційні засади організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції.

У Розділі 1 розкриваються теоретико-методичні підходи та інституційні засади організації природоохоронних територій в умовах євроінтеграції, зокрема природоохоронні території розглядаються як ключовий елемент екологічної інфраструктури країни, приводиться системний аналіз нормативно-правової регламентації та режимів використання природоохоронних територій, визначається специфікація пріоритетів екологічного орієнтованого використання природоохоронних територій. Розділ 2 охоплює аналіз основних тенденцій використання природоохоронних територій України. У Розділі 3 розроблено екологічні засади організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: природоохоронні території, екологічні засади, природно-заповідний фонд, євроінтеграція, публічно-приватне партнерство, лісове господарство, біорізноманіття.

ANNOTATION

Holyan V. M. Environmental principles of organizing protected areas of Ukraine in the conditions of European integration. Manuscript.

Master's qualification thesis for the Educational Program "Ecology," specialty 101 Ecology. Lutsk National Technical University. Lutsk, 2025.

The master's qualification thesis consists of three chapters, an introduction, conclusions, a list of references, and appendices.

The purpose of the qualification thesis – to develop a roadmap and mechanisms for the organization of protected areas in Ukraine under the conditions of European integration.

Object of Research – research focuses on the processes of organizing protected areas in Ukraine within the context of European integration.

Subject of Research – theoretical and methodological approaches and institutional foundations for the organization of protected areas in Ukraine during European integration.

Chapter 1 reveals the theoretical and methodological approaches and institutional foundations for organizing protected areas under European integration. Specifically, protected areas are analyzed as a key element of the country's ecological infrastructure. The work provides a systemic analysis of regulatory and legal frameworks and regimes for the utilization of protected areas. The research defines the specification of priorities for the ecologically oriented use of protected areas. Chapter 2 covers the analysis of the main trends in the utilization of protected areas in Ukraine. Chapter 3 involves the development of environmental principles for the organization of protected areas in Ukraine in the context of European integration.

Keywords: protected areas, environmental principles, nature reserve fund, European integration, public-private partnership, forestry, biodiversity.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИОРГАНІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	10
1.1 Природоохоронні території як ключовий елемент екологічної інфраструктури країни.....	10
1.2 Нормативно-правова регламентація та режими використання природоохоронних територій.....	24
1.3 Специфікація пріоритетів екологічно орієнтованого використання природоохоронних територій.....	44
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ.....	48
2.1 Динаміка кількості об'єктів та площі земель природно-заповідного фонду України.....	48
2.2 Аналіз динаміки публічних видатків, капітальних та поточних витрат у відтворення природоохоронних територій.....	52
2.3 Екологічні, інституційні та фінансові передумови збереження потенціалу природоохоронних територій у лісовому господарстві України.....	57
РОЗДІЛ 3 РОЗРОБЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ОРГАНІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	63
3.1 Дорожня карта трансформації системи організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції.....	63
3.2 Імплементация європейського досвіду екологічного регулювання використання природоохоронних територій.....	76
3.3 Інструментарій математичного моделювання фінансування збереження потенціалу природоохоронних територій у лісовому господарстві України.....	94
ВИСНОВКИ	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	105
ДОДАТКИ.....	110

ВСТУП

Входження України в глобальну природоохоронну архітектуру вимагає трансформації екологічних засад організації природоохоронних територій. Одним з основних детермінантів такої трансформації виступають виклики євроінтеграції, які передбачають суттєве збільшення площі природоохоронних територій. Україна стоїть перед вибором: як виконати вимоги ЄС стосовно організації природоохоронних територій без нанесення збитків відтворенню та відновленню природного багатства країни та залученню природних ресурсів у відтворювальний процес. З огляду на це в останні роки актуалізувалися дослідження, котрі стосуються трансформації екологічних засад організації природоохоронних територій, виходячи з вимог Європейського Союзу збільшити площу земель природно-заповідного фонду (ПЗФ).

Дана проблематика активно піднімається у працях С.Бондарчука, В.Волянського, Л.Гулая, Б.Данилишина, О.Дребот, В.Іванціва, І.Ковальчука, В.Коніщука, П.Лакиди, О.Мельника, І.Мерленка, І.Мисковець, Я.Мольчака, А.Степаненка, Ю.Туниці, В.Федонюк, М.Федонюка, О.Фурдичка, М.Шершуна, А.Якимчук та інших. Водночас потребує поглибленого дослідження проблема формування дорожньої карти трансформації системи організації природоохоронних територій в умовах загострення ендегенних та екзогенних викликів. Все це і зумовило вибір мети, об'єкту та предмету написання кваліфікаційної магістерської роботи.

Мета кваліфікаційної роботи – розроблення дорожньої карти та механізмів організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення таких завдань при написанні кваліфікаційної магістерської роботи:

– розкрити сутнісно-змістовні характеристики природоохоронних територій як ключового елемента екологічної інфраструктури країни;

- ідентифікувати базові положення нормативно-правової регламентації та режимів використання природоохоронних територій;
- сформулювати специфікацію пріоритетів екологічно орієнтованого використання природоохоронних територій;
- проаналізувати динаміку кількості об'єктів та площі земель природно-заповідного фонду України;
- виявити динаміку публічних видатків, капітальних та поточних витрат у відтворення природоохоронних територій;
- виокремити екологічні, інституційні та фінансові передумови збереження потенціалу природоохоронних територій у лісовому господарстві України;
- розробити дорожню карту трансформації системи організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції;
- сформулювати авторський концепт імплементації європейського досвіду екологічного регулювання використання природоохоронних територій;
- запропонувати інструментарій математичного моделювання фінансування збереження потенціалу природоохоронних територій у лісовому господарстві України.

Об'єкт дослідження – процеси організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції.

Предмет дослідження – теоретико-методичні підходи та інституційні засади організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції.

Методи дослідження. Теоретичною та методичною основою написання кваліфікаційної магістерської роботи виступили фундаментальні положення інженерної екології, економіки природокористування, економіки та менеджменту природно-заповідної справи, а також інструментарій математичного моделювання залежності капітальних видатків у збереження природно-заповідного фонду від найбільш детермінуючих факторів. У процесі проведеного дослідження використані такі методи наукового пізнання: *абстрактно-логічний метод* – для ідентифікації основних категорій природоохоронних територій;

графічний метод – для відображення основних тенденцій фінансування процесів відтворення потенціалу природно-заповідного фонду у лісовому господарстві; *системний підхід* – для розроблення дорожньої карти трансформації системи організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції; *метод кореляційно-регресійного моделювання* – для встановлення тісноти зв'язку між узагальнюючим показником та основними предикторами у фінансування природоохоронних територій у лісовому господарстві України.

Інформаційну базу написання кваліфікаційної магістерської роботи становлять статистичні, фактологічні та довідкові матеріали Державного агентства лісових ресурсів України, Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Міністерства фінансів України, публікації вітчизняних та закордонних науковців, власні розрахунки автора.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

1.1 Природоохоронні території як ключовий елемент екологічної інфраструктури країни

Формування сучасної планетарної системи природоохоронної діяльності великою мірою детермінується необхідністю активізації заходів щодо упередження проявів глобального потепління та інших негативних екстернальних ефектів. Природоохоронні території виступають базисом збереження та примноження біорізноманіття, що вимагає інституціоналізації статусу територій природно-заповідного фонду (ПЗФ), де встановлюються спеціальні режими розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, а також комерціалізації екосистемних послуг, котрі продукуються природними біогеоценозами. Євроінтеграційний розвиток України ставить нові вимоги до використання територій ПЗФ, оскільки європейські природоохоронні конвенції передбачають розширення даної категорії земель з метою підвищення результативності відтворення природної складової національного багатства. Різний статус природоохоронних територій вимагає диференційованого підходу до вибору режимів природокористування як в частині користування природними біогеоценозами, так і в частині примноження та збереження біорізноманіття.

У нинішніх умовах треба виходити з того, що розширення площі територій ПЗФ підвищує їх вагомість у забезпеченні ефективної роботи мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Імплементация базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій в національну та регіональну екологічну політику України, а також інтеграція нашої країни в глобальну природоохоронну архітектуру вимагає розбудови вітчизняної екологічної інфраструктури, яка дасть змогу результативніше забезпечувати локалізацію

природно-техногенних небезпек, обмежувати негативний вплив джерел забруднення атмосферного повітря та природних водних об'єктів, відтворювати та примножувати біорізноманіття природних біогеоценозів. Потрібна реальна конвергенція національної та європейської моделі управління природоохоронними територіями, щоб забезпечити безперешкодне входження у глобальну природоохоронну архітектуру українських суб'єктів природно-заповідної справи.

Водночас у вітчизняній економічній літературі недостатньо розробленими залишаються екологічні та інституційні засади, теоретико-методологічні підходи стосовно ідентифікації складових екологічної інфраструктури, які дали б можливість підвищити рівень охоплення процесів обмеження забруднення навколишнього природного середовища і формування більш сприятливого для життєдіяльності людей довкілля і нарощення природно-ресурсної бази соціально-економічного розвитку, зокрема у поствоєнний період. Природоохоронні території мають виступати полюсами соціально-економічного піднесення регіональних соціально-економічних систем та забезпечувати необхідний рівень комерціалізації екосистемних послуг.

Виходячи з позиції Ю.Погуляйка, першочерговим кроком формування сучасної екологічної інфраструктури виступає удосконалення наявних інституційних передумов, що представлені базовими законодавчими та нормативно-правовими актами, які визначають ліміти допустимих викидів, скидів та розміщення відходів, умови використання біорізноманіття та функціонування природно-заповідних територій (рис. 1.1). Виходячи з ретроспективного аналізу законодавчого підґрунтя функціонування суб'єктів природно-заповідної справи, можна констатувати доцільність оновлення комплексу нормативно-правових актів, зокрема в частині програмування розвитку природоохоронних територій.

Дослідження показали, що ключовою інституційною передумовою становлення екологічної інфраструктури виступає наявна вертикаль управління природокористуванням, яка представлена центральними, регіональними та

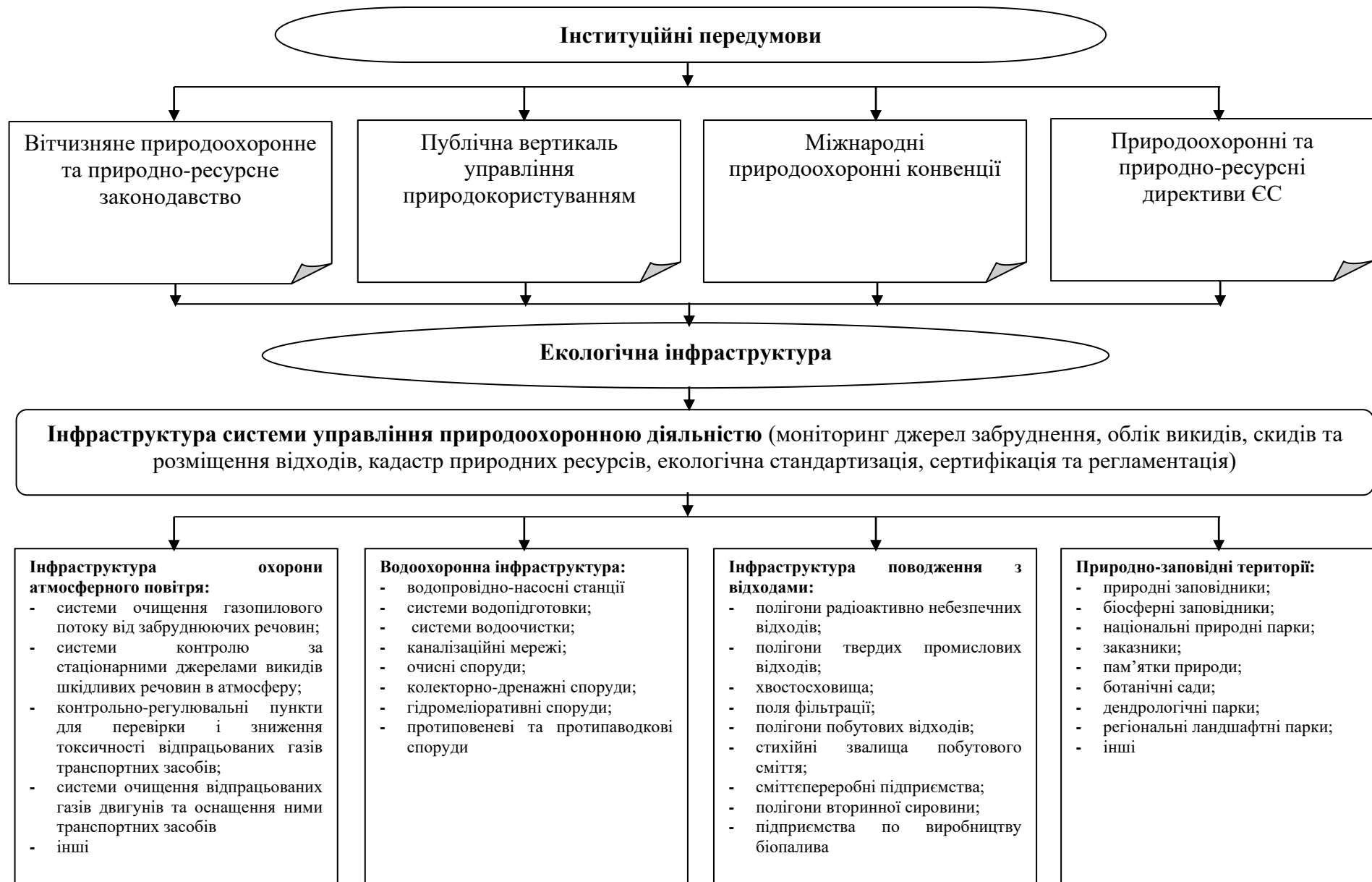

Рис. 1. Інституційні передумови та структура екологічної інфраструктури в Україні

Примітка. Побудовано Ю.Погуляйком [21].

муніципальними органами управління природними ресурсами та охороною довкілля. Діяльність органів управління природними ресурсами відзначається специфічними особливостями, що потребує диференційованого підходу до набору інфраструктурних ланок, які забезпечать максимально ефективно залучення природної сировини у відтворювальний процес, особливо у поствоєнний період [15]. Системно-інституційні трансформації вертикалі управління природними ресурсами та охороною навколишнього природного середовища в останні роки потребують умонтування у вітчизняну архітектуру управління природоохоронними територіями передових іноземних практик.

Ключовим елементом екологічної інфраструктури виступають природно-заповідні території (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, регіональні ландшафтні парки), які створені з метою збереження, відтворення та примноження флористичної та фауністичної складових. Україна, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, зобов'язується розширювати площу природно-заповідних територій, що корелює із зміною принципів та характеру виробничо-господарської діяльності суб'єктів природно-ресурсного та природоохоронного підприємництва. Внаслідок російської збройної агресії були порушені природні біогеоценози на тимчасово окупованих територіях та у прифронтовій зоні. Такі біогеоценози мають, в першу чергу, бути умонтовані в орбіту природоохоронних територій, щоб були сформовані передумови для прискореного відтворення біорізноманіття.

Враховуючи доцільність дотримання вимог ЄС щодо розширення площі земель ПЗФ, модернізація даної складової екологічної інфраструктури має відбуватися в напрямі їх розширення не лише за рахунок лісових земель, але і за рахунок земель інших категорій, щоб не звужувати ареал розвитку лісового господарства як структуроутворюючої ланки регіональних господарських комплексів аграрної спеціалізації. Перспективним пріоритетом розширення площі природоохоронних територій виступають малопродуктивні сільськогосподарські угіддя та неугіддя, що не відзначаються високим рівнем сільськогосподарської цінності.

Для уточнення сутнісно-змістовних характеристик екологічних засад організації природоохоронних територій, необхідно розглянути авторські підходи щодо інституціоналізації статусу земель ПЗФ. Я.Василевська розглядає території ПЗФ як важливу основу життєдіяльності населення. Проте, нераціональне природокористування, підвищений негативний вплив антропогенної діяльності призводять до забруднення цих територій, погіршення їх екологічного стану, що з рештою відбивається на якості життя населення та розвитку деградаційних процесів в природному середовищі[1]. Тобто вчена розглядає природокористування на територіях ПЗФ як фактор соціально-економічного піднесення, оскільки світова практика доводить, що результативна комерціалізація використання природоохоронних територій – це вагомий резерв економічного зростання та стабілізації екологічної ситуації в цілому. Водночас в Україні надмірно обмеженим є спектр форм комерціалізації екосистемних послуг, що продукуються природними біогеоценозами, що не дає можливостей використати потенціал природоохоронних територій для досягнення екологічних цілей.

Вибір сучасних форм організації природоохоронних територій має відштовхуватися від інституційного підґрунтя функціонування суб'єктів природно-заповідної справи. Згідно Закону України «Про природно-заповідний фонд України», природно-заповідний фонд – це ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища [6]. Фактично переведення земель в статус територій ПЗФ – це створення умов для розширеного відтворення унікальних видів біорізноманіття та збереження унікальних природних комплексів. Прикметною рисою створення таких територій виступає встановлення режиму обмеженого використання сировинної та несировинної складових природно-ресурсного потенціалу. У нинішніх умовах важливого значення набуває забезпечення прискорених

темрів відтворення унікальних видів флори та фауни і водночас забезпечення високого рівня еколого-економічної ефективності використання цих територій. Пріоритети відтворення унікальних видів флори та фауни мають формуватися на основі міжнародних природоохоронних конвенцій, щоб сформувати можливості для залучення коштів глобальних екологічних фондів та коштів урядів іноземних держав у відтворення, збереження та примноження біорізноманіття.

Згідно базових положень вітчизняного природоохоронного законодавства, до природно-заповідного фонду України належать: природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Великою мірою вітчизняна специфікація природоохоронних територій відповідає міжнародним лекалам організації природно-заповідної справи, але не використовує потенціал природоохоронної діяльності для соціально-економічного піднесення територіальних громад, на території котрих розміщені суб'єкти природно-заповідної справи.

Ключовим детермінантом диференціації природоохоронних територій є те, що заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення. Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками чи пам'ятками природи, мети і необхідного режиму охорони: заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загально-зоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загально-геологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні; пам'ятки природи поділяються на комплексні, пралісові, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні. Пам'ятки природи можуть розташовуватися на території інших об'єктів природно-заповідного фонду [6]. Тобто в Україні існує широкий спектр

територій ПЗФ, де мають місце неоднакові режими природокористування і відповідно спостерігається комплекс обмежень стосовно господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. В умовах поглиблення децентралізації та створення мережі укрупнених територіальних громад сформувалися умови для суттєвого збільшення кількості природоохоронних територій місцевого значення. Такого роду природоохоронні території є важливим фактором примноження біорізноманіття, що дасть змогу на порядок підвищити нарощення екосистемних послуг, що у свою чергу стане каталізатором соціально-економічного піднесення територіальних громад базового рівня та стабілізації екологічної обстановки в цілому.

Теоретичне переосмислення наукової спадщини вітчизняних вчених дає підстави констатувати, що сьогодні у більшості праць українських вчених існує значний спектр теоретико-методологічних підходів щодо низької ефективності використання природоохоронних територій, що вимагає розроблення сучасного інструментарію вирішення екологічних проблем природокористування на природоохоронних територіях. Вчені Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка акцентують увагу на недостатності фінансування ПЗФ як на місцевому, так і на державному рівнях [11, с. 137]. Поглиблення процесів децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування значно розширили інституційний коридор для кардинального переформатування механізму фінансово-інвестиційного забезпечення суб'єктів природно-заповідної справи за рахунок коштів бюджетів місцевого самоврядування. Водночас місцева влада надто мляво закладає у пріоритети своєї діяльності імперативи екологізації соціально-економічного розвитку, тому й не спостерігається позитивних змін в частині нарощення публічних фінансових потоків в інфраструктурну модернізацію природоохоронних територій. Такі інституційні прогалини варто усунути у поствоєнний період, що дасть змогу диверсифікувати джерела фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідної справи через інституціоналізацію різноманітних інструментів зелених фінансів [15]. Водночас доцільно інституціоналізувати додаткові форми співпраці України та ЄС в частині використання

природоохоронних територій, зокрема в межах реалізації проєктів транскордонного співробітництва. Проєкти транскордонного співробітництва є дієвими факторами залучення іноземних інвестицій у збереження природної спадщини та унікальних видів флори та фауни. Прикордонні з Європейським Союзом регіони України мають великий потенціал для нарощення вливань іноземних інвестицій у відтворення потенціалу природоохоронних територій.

На основі проведених досліджень встановлено, що високим рівнем практичної спрямованості та своєчасності щодо інструментально-методологічного забезпечення фінансування природоохоронних територій відзначається підхід Р.Махінько. Згідно даного підходу, в умовах низької інвестиційної спрямованості фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронних територій єдиним прийнятним інструментом для здійснення інвестицій є механізми та угоди публічно-приватного партнерства. Також основними інструментами фінансово-економічного механізму мають стати субсидіарні, фіскально-податкові механізми фінансової діяльності, контрактні, орендні та концесійні механізми публічно-приватного партнерства з управління об'єктами природно-заповідної справи [12]. З огляду на сказане, доцільно до спектра видів діяльності, на які поширюється дія угод публічно-приватного партнерства віднести функціонування суб'єктів природно-заповідної справи. Доцільно інституціоналізувати угоди публічно-приватного партнерства двох видів: 1) угоди, котрі передбачають передачу окремих категорій природоохоронних територій у тимчасове користування суб'єктам підприємницької діяльності на принципах платності та строковості, а також неухильного дотримання вітчизняного природоохоронного законодавства; 2) угоди, які передбачають створення нестатутних об'єднань кластерного типу, до яких увійдуть суб'єкти природно-заповідної справи, органи місцевого самоврядування, фінансово-кредитні установи, навчальні заклади та науково-дослідні інститути. Саме друга форма публічно-приватного партнерства є більш прийнятною, оскільки забезпечує контроль публічних органів влади над дотриманням режимів природокористування на природоохоронних територіях.

Україна не використовує навіть критично необхідного спектра методів та інструментів фінансування процесів відтворення природно-ресурсного потенціалу на природоохоронних територіях. Це пов'язано з латентним характером вітчизняного законодавства, котре регламентує підприємницьку діяльність у природно-заповідній справі. В умовах поглиблення децентралізації влади актуалізується доцільність використання такого інструменту фінансування природоохоронних територій як субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення природоохоронних заходів на об'єктах комунальної власності. Нарощення банку комунальних земель внаслідок земельної дерегуляції створює додаткові можливості для розширення масштабів природоохоронної діяльності на муніципальному рівні, що водночас і передбачає збільшення обсягів фінансування розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури за рахунок коштів місцевих бюджетів. Інституціоналізація природоохоронних територій місцевого значення фактично кардинально переформатовує комунальний сектор у сфері природокористування і створює додаткові можливості для отримання природоохоронних субвенцій для налагодження процесів фінансування утримання та експлуатації об'єктів екологічної інфраструктури природоохоронних територій місцевого значення.

У той же час в умовах військового часу та післявоєнного відновлення національної економіки, коли виникає необхідність виконання вимог ЄС щодо площі земель природоохоронного призначення, а також екологічного реінжинірингу територій, де має місце руйнація природних біогеоценозів, набуває ще більшої актуальності диверсифікація методів та інструментів фінансування територій природно-заповідного фонду, що дасть можливість підвищити інвестиційну спрямованість сукупного фінансового забезпечення природоохоронної сфери України [3]. Екологічний реінжиніринг природоохоронних територій, котрі знаходилися на тимчасово окупованих територіях та у прифронтовій зоні, має передбачати ліквідацію наслідків ворожих дій і включати процеси розмінування, рекультивацію та інші меліоративні заходи. Прискорені темпи такого реінжинірингу вимагають

використання частини міжнародної технічної та фінансової допомоги на потреби суб'єктів природно-заповідної справи.

Прогнозоване збільшення площі природоохоронних територій у відповідності зі стандартами Європейського Союзу все більш актуалізує проблему посилення впливу заповідного природокористування на темпи соціально-економічного розвитку прилеглих населених пунктів. Зокрема, Т.Чичкалюк та Р.Волчецький переконані, що природоохоронні території мають стати осередками розвитку навколишніх територій та основою для соціально-економічного розвитку населених пунктів, розташованих неподалік [17, с. 679]. Водночас вони не конкретизують інституційних передумов та фінансово-інвестиційних механізмів забезпечення більш результативного впливу суб'єктів природно-заповідної справи на структурні зрушення у місцевому господарському комплексі, на динаміку зайнятості та динаміку надходжень податкових і неподаткових платежів у місцеві бюджети. Також не повною мірою виокремлюються екологічні засади подолання кризових явищ у використанні природоохоронних територій. Розбудова рекреаційної інфраструктури та інфраструктури зеленого туризму на природоохоронних територіях є ключовим чинником підвищення рівня комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються природоохоронними територіями. Для регіонів неіндустріальної спеціалізації даний чинник виступає вагомим детермінантом активізації ділової активності в цілому і тому потребує синхронізації пріоритетів соціально-економічного піднесення територіальних громад та домінант розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу на природоохоронних територіях.

Сьогодні необхідно прийняти комплекс законодавчих актів, щоб забезпечити гармонізацію вітчизняного природоохоронного законодавства та природоохоронного законодавства ЄС, що дасть змогу у середньостроковій перспективі сформуванати належні інституційні передумови для імплементації кращих практик управління заповідними територіями. Водночас питання фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронних територій потребують подальшого уточнення. Л.Касперович однією з причин

неефективного використання територій природно-заповідного фонду розглядає низький рівень фінансування [8, с. 80]. Нарощення обсягів фінансування, в першу чергу, інвестування процесів модернізації основного капіталу природно-заповідних територій залежить від створення належного інституційного середовища, яке дасть змогу збільшити суми публічних видатків у природоохоронну діяльність та залучити у дану сферу природокористування приватний капітал. Більше того, левову частку сукупних природоохоронних видатків складають поточні витрати, які спрямовуються не на модернізацію об'єктів екологічної інфраструктури, а на їх утримання та експлуатацію. Тим самим консервується високий рівень зносу об'єктів екологічної інфраструктури, що погіршує рівень моніторингу ситуації на природоохоронних територіях.

Саме фактор достатності обсягів фінансування потреб природоохоронних територій є ключовим елементом менеджменту у природно-заповідній справі України. На думку С.Козловського та О.Геник, у сучасних економічних умовах, з поміж багатьох проблем, які виникають при менеджменті об'єктів природно-заповідного фонду країни, чи не найважливішою, є проблема їх фінансування. Незважаючи на широкий спектр можливих джерел фінансування, сучасний стан економічного забезпечення об'єктів природно-заповідного фонду України і впровадження природоохоронних заходів на їх територіях, ще далеко не відповідає реальним потребам й істотно не може вплинути на якісне їх функціонування. На даний момент джерелами фінансування заходів щодо територій та об'єктів природно-заповідного фонду України є такі: державний бюджет, місцеві бюджети, кошти громадян, позабюджетні і благодійні фонди, кошти установ, підприємств, організацій, власні кошти, цільові екологічні фонди [10, с. 110]. Перераховані джерела фінансування потреб природоохоронних територій також не повною мірою використовуються через надмірну зарегульованість даної складової природокористування, що не дає можливості використати усі наявні резерви для диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення інфраструктурної модернізації природно-заповідних територій. Тому кошти

публічних бюджетів, а також символічні суми госпрозрахункових коштів залишаються основними джерелами інвестування проєктів модернізації об'єктів природоохоронної інфраструктури на названих територіях. За умови прискореної імплементації передової практики ЄС в частині управління природоохоронними територіями сформується можливість для суттєвого збільшення залучення грантових коштів, благодійних та філантропічних внесків, що створить передумови для комплексної модернізації екологічної інфраструктури природно-заповідної справи. Це стосується як природоохоронних територій загальнодержавного, так і місцевого значення.

Звершення процесу створення мережі укрупнених територіальних громад базового рівня сформувало всі передумови для перенесення основних повноважень в частині управління природоохоронними територіями на регіональний рівень. Найбільш сприятливі передумови для цього сформувалися у Карпатському регіоні, який відзначається сприятливими природно-ресурсними умовами розвитку екологічного туризму та межує з країнами Європейського Союзу. У межах даного регіону доцільним є формування інноваційної моделі екологічного розвитку, що включатиме можливість розширеного відтворення природно-заповідних територій і об'єктів та екологічних мереж за рахунок експлуатаційних лісів, полонинних екосистем, деградованих земель сільськогосподарського призначення, відпрацьованих кар'єрів тощо[5, с. 87]. Якраз переведення у природно-заповідні території деградованих земель сільськогосподарського призначення та відпрацьованих кар'єрів дасть можливість виконувати вимоги Європейського Союзу щодо збільшення площі природоохоронних територій і при цьому не звужувати ареал виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів, оскільки в останні роки розширення площі природно-заповідних територій відбувається якраз переважно за рахунок земель лісового фонду. Більше того, органи місцевого самоврядування отримали значний територіальний ресурс у вигляді земель сільськогосподарського призначення поза межами населених пунктів, частина котрих є непридатною для повноцінного використання у продуктивному сільськогосподарському обороті, і також може бути переведена

у землі природно-заповідного фонду. Тобто земельна дерегуляція, яка передбачала передачу сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів, створила територіальні передумови для суттєвого розширення площі природоохоронних територій. Більше того, сформувалися передумови для інституціоналізації додаткової кількості саме природоохоронних територій місцевого значення, що відповідає базовим положенням природоохоронних директив Європейського Союзу.

Більше того, регіони та локальні утворення Західної України відзначаються високим рівнем лісистості та значними запасами сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу, що створює додатковий потенціал для ефективнішого використання земель природно-заповідних територій, що дасть змогу забезпечити значно більші обсяги фінансових ресурсів для їх подальшого реінвестування у інфраструктурну модернізацію природоохоронної сфери. Більше того, значна частка лісистості територій природно-заповідного фонду Заходу України дає широку можливість збільшувати площу мисливських угідь, проводити заходи із сприяння відтворення і охорони диких тварин, створювати на природно-заповідних територіях розплідників із штучного розведення копитних тварин та пернатої дичини. Розвиток мисливських угідь та мисливства сприятимуть залученню довготермінових інвестиційних програм із щорічного збільшення чисельності поголів'я копитних мисливських тварин, поголів'я хутрових звірів, чисельності пернатої дичини [2, с. 215]. Тобто суттєве збільшення обсягів госпрозрахункових коштів природоохоронних територій напряму залежить від того, наскільки результативною буде діяльність менеджменту цих територій стосовно комерціалізації екосистемних послуг. Водночас основною умовою інституціоналізації окремих форм комерціалізації екосистемних послуг природоохоронних територій має виступати неухильне дотримання законодавства про режими природокористування у природно-заповідному фонді.

У теперішніх умовах вже створені сприятливі інституційні передумови для підвищення рівня комерціалізації ведення мисливського господарства,

оскільки значні площі мисливських угідь передані приватним користувачам, котрі продемонстрували високий рівень ефективності використання цих земель. На природно-заповідних територіях варто в межах вітчизняного та європейського природоохоронного законодавства забезпечити інституціоналізацію підприємницької діяльності, яка передбачає ведення окремих видів мисливського господарства у відповідності з передовою іноземною практикою. Мисливське господарство відзначається високим рівнем інвестиційної привабливості, тому може стати ключовим детермінантом комерціалізації екосистемних послуг окремих категорій природоохоронних територій. Комерціалізація мисливського господарства створює сприятливі передумови для примноження мисливської фауни, а відтак і сприяє розширеному відтворенню біорізноманіття в цілому.

Певною мірою суттєвою конкурентною перевагою областей Карпатського регіону стосовно реалізації потенціалу природно-заповідних територій є наявність спільних кордонів з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Молдовою, що забезпечує сприятливі можливості для створення міждержавних природно-заповідних об'єктів та розширення транскордонного співробітництва у галузі охорони природи. Розробка проєктів щодо створення міждержавних природно-заповідних територій сприятиме не тільки збереженню цінних природних екосистем, але і залученню додаткових коштів на утримання природно-заповідних об'єктів від держав-партнерів проєктів, міжнародних благодійних фондів і інституцій, іноземних інвесторів [2, с. 214]. Тому у поствоєнний період необхідно активізувати діяльність стосовно встановлення двосторонніх відносин з країнами-сусідами в частині розширення переліку проєктів транскордонного співробітництва у природоохоронній сфері. Більше того, у Європейському Союзі спостерігається високий рівень інвестиційної привабливості саме екологічних проєктів, що свідчить про високу ймовірність у поствоєнний період суттєвого нарощення вливань у транскордонні проєкти природоохоронного спрямування за рахунок коштів європейських екологічних фондів. З часом доцільно також урізноманітнити джерела та методи фінансового забезпечення

природоохоронних територій за рахунок освоєння сучасних способів «зеленого» інвестування.

1.2 Нормативно-правова регламентація та режими використання природоохоронних територій

У сучасних умовах вирішального значення набуває встановлення ефективних режимів використання природоохоронних територій з врахуванням природно-ресурсної неоднорідності регіонів України та передового іноземного досвіду. Необхідною є така інституціоналізація режимів природоохоронних територій, яка дасть змогу доповнити вітчизняний формат використання цих територій передовими лекалами природно-заповідної справи. Такими лекалами виступають різноманітні форми госпрозрахункової діяльності та широкий спектр зовнішнього фінансування природно-заповідної справи. Особливо цінним з точки зору можливостей імплементації в українську практику є досвід Німеччини, де фінансування природоохоронних територій за рахунок коштів центрального бюджету доповнюється коштами бюджетів федеральних земель та широким спектром форм зовнішнього фінансування.

У відповідності із Законом України «Про природно-заповідний фонд України», режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду – це сукупність науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів [6]. За нинішніх умов перелік екологічних вимог, норм і правил значно розширився, оскільки у глобальному масштабі сформувалася принципово нова природоохоронна архітектоніка.

Прикметною рисою ведення природно-заповідної справи в Україні виступає є широкий спектр природоохоронних територій. *Природні заповідники* – це природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони

природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, підтримання природних спонтанних процесів і явищ, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Ключовими завданнями природних заповідників є збереження природних комплексів та об'єктів на їх території, проведення наукових досліджень і спостережень за станом навколишнього природного середовища, розробка на їх основі природоохоронних рекомендацій, поширення екологічних знань, сприяння у підготовці наукових та педагогічних кадрів і спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та природно-заповідної справи. На території природних заповідників забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню заповідника, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти [6]. В умовах імплементації природоохоронних директив ЄС у вітчизняну практику регуляторного впливу на природокористувачів створення умов для повноцінного розвитку природних заповідників дасть можливість гармонізувати вітчизняну практику регулювання діяльності даної категорії природоохоронних територій з кращими іноземними практиками. Кращі іноземні практики продемонстрували високу результативність природних заповідників в частині збереження, розширеного відтворення та примноження біорізноманіття.

Окремими характерними рисами відзначається режим використання *біосферних заповідників*. Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що утворюються з метою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Біосферні заповідники включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та набувають міжнародного статусу.

Для такого роду заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням: 1) заповідна зона – включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників; 2) буферна зона – включає території, виділені з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників; 3) зона антропогенних ландшафтів – включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності; в ній забороняється мисливство [6]. Саме прозоре розмежування означених зон в системі функціонування біосферних заповідників виступає запорукою високої результативності відтворення біорізноманіття. У зоні антропогенних ландшафтів доцільно забезпечити процеси збалансованого та невиснажливого використання окремих складових природного багатства країни, щоб не порушити екологічну стійкість природних біогеоценозів.

В системі соціально-економічного розвитку окремих регіонів та вирішенні їх екологічних проблем вагому роль відіграють національні природні парки. *Національні природні парки* є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Національні природні парки для окремих територій відіграють вирішальне значення в частині розвитку рекреації та екологічного туризму, а також виступають полюсами соціально-економічного піднесення. Тому дуже важливо усунути прояви неспівпадання економічних пріоритетів розвитку територіальних утворень та вимог природоохоронного законодавства

в частині комерціалізації діяльності на території національних природних парків.

Прикметною рисою функціонування природоохоронних територій є те, що на національні природні парки покладається виконання таких основних завдань: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів; проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів; проведення екологічної освітньо-виховної роботи [6].

Можливість розвитку рекреаційної діяльності створює умови для диверсифікації джерел надходження коштів і усунення інвестиційного дефіциту. На даний момент лєвова частка коштів спрямовується на утримання та експлуатацію об'єктів екологічної інфраструктури, а не їх модернізацію, що не дає можливості повною мірою використати потенціал національних природних парків в частині комерціалізації їх діяльності.

Характерною ознакою специфіки функціонування національних природних парків є те, що на їх території з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей встановлюється диференційований режим щодо їх охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням: 1) заповідна зона – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників; 2) зона регульованої рекреації – в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може

негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони; 3) зона стаціонарної рекреації – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації; 4) господарська зона – у її межах забороняються рубки головного користування і проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська та інша діяльність здійснюється з додержанням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників [6]. Принципового значення в контексті трансформації системи організації природоохоронних територій набуває удосконалення режимів здійснення регульованої та стаціонарної рекреації у національних природних парках. Розвиток рекреації має відбуватися на основі неухильного дотримання вимог природоохоронного та природозберігаючого законодавства, щоб не порушити цілісності природних ландшафтів та екосистем.

Прикметними рисами також відзначається режим регулювання регіональних ландшафтних парків. *Регіональні ландшафтні парки* є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Регіональні ландшафтні парки організовуються з вилученням або без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів. Земельна дерегуляція, поглиблення децентралізації та створення мережі укрупнених територіальних громад створили сприятливі передумови для розвитку регіональних ландшафтних парків. Також додатковою сприятливою умовою розвитку даної категорії природоохоронних територій виступає те, що згідно

базових засад законодавства, яке регламентує децентралізацію, за обласним рівнем зберігаються повноваження стосовно реалізації регіональної екологічної політики.

Треба також враховувати, що на регіональні ландшафтні парки покладається виконання таких завдань: 1) збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів; 2) створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів; 3) сприяння екологічній освітньо-виховній роботі [6]. Сьогодні регіональні ландшафтні парки виступають майданчиком активізації екологічної освітньо-виховної роботи, а також територіальним базисом імплементації базових положень природоохоронних директив Європейського Союзу.

Специфічною категорією природоохоронних територій виступають *заказники*. Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. Оголошення заказників провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів. За умови урізноманітнення форм та способів користування природно-ресурсними активами функціонування заказників в окремих адміністративно-територіальних одиницях виступить ефективною формою екологічного підприємництва.

Водночас треба враховувати, що на територіях заказників забороняються рубки головного користування, суцільні, прохідні, лісовідновні та поступові рубки, видалення захарашеності, а також полювання та інша діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених заказником, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та

збереження[6].Водночас наявні обмеженні стосовно здійснення різноманітних видів рубок детермінують доцільність більш результативного використання у господарському обігу екосистемних послуг, котрі продукуються природними біогеоценозами.

Певним набором прикметних рис відзначається така категорія природоохоронних територій як пам'ятки природи. *Пам'ятки природи* також відзначаються специфічним режимом використання. Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне і культурне значення, з метою збереження їх у природному стані. Пам'ятки природи для окремих адміністративно-територіальних утворень виступають одним з основних чинників привабливості для інвесторів в цілому.

Слід зазначити, що на території пам'яток природи забороняються суцільні, поступові, лісовідновні та прохідні рубки, видалення захаращеності, полювання та будь-яка інша діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни первісного їх стану. На території пралісових пам'яток природи забороняються всі види рубок, у тому числі санітарні, рубки формування і оздоровлення лісів та видалення захаращеності (крім догляду за лінійними об'єктами та вирубування окремих дерев під час гасіння пожежі), будівництво споруд, прокладання шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, випасання худоби, промислова заготівля недеревинних лісових продуктів, проїзд транспортних засобів (крім доріг загального користування та транспортних засобів оперативних і спеціальних служб). Саме такі території мають виступити полігоном для імплементації у вітчизняну практику іноземного досвіду ведення наближеного до природи лісового господарства.

Важливого значення набуває врахування такого факту, що навколо пралісових пам'яток природи установлюються охоронні зони завширшки не менше подвійної висоти деревостану пралісу, в яких забороняються будь-які суцільні, у тому числі санітарні, а також поступові рубки.Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів,

оголошених пам'ятками природи, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження [6]. У даному контексті важливого значення набуває відпрацювання інструментарію бюджетного стимулювання власників і користувачів природно-ресурсних активів (пам'яток природи) забезпечувати їх розширене відтворення, охорону та захист.

Виходячи з необхідності розроблення диференційованого підходу до формування регуляторного механізму управління природно-заповідними територіями, доцільно виявити специфіку використання *заповідних урочищ*.

Враховуючи приведене вище, доцільно узагальнити режими та екологічні проблеми використання природоохоронних територій:

1) Природні заповідники

Дослідження показали, що природні заповідники забезпечують зберігання природного середовища, фауни та флори через охорону визначеної території. Вони створені для захисту екосистем, біорізноманіття та забезпечення природного середовища для наукових досліджень і освітніх програм. Основною метою заповідників є збереження природних комплексів у їхньому первісному стані. З огляду на це, вагомого значення набуває збільшення частки витрат на наукові дослідження та освітні програми у структурі сукупних витрат на збереження біорізноманіття.

Функціонування природних заповідників відзначається комплексом прикметних рис. Охоронний режим: у заповідниках діє суворий охоронний режим, який забороняє або обмежує будь-які види господарської діяльності, що можуть негативно вплинути на природу. Тому дана категорія природоохоронних територій найменшою мірою може бути залучена до господарського обігу через значні обмеження щодо здійснення господарської діяльності.

В частині відтворення біорізноманіття слід зазначити, що заповідники є місцями збереження багатого різноманіття видів рослин і тварин, включаючи рідкісні та зникаючі види. Це особливо важливо у прифронтівій зоні та в зонах, котрі перебували під тимчасовою окупацією російських загарбників.

В контексті активізації наукових досліджень заповідники є важливими полігонами науково-дослідної діяльності, що дає можливість поглиблено вивчити екосистеми, біологічні процеси і зміни клімату. Водночас активізація науково-дослідної діяльності у цій категорії природоохоронних територій потребує урізноманітнення джерел фінансового забезпечення. активізація освітньої діяльності вимагає створення нестатутних об'єднань на базі суб'єктів природно-заповідної справи та закладів вищої освіти.

Поряд з екологічною освітою має також розвиватися інфраструктура екологічного виховання. Саме екологічна освіта та екологічне виховання виступають засобами становлення інститутів екологічної відповідальності як в секторі природоохоронних організацій, так і в секторі домогосподарств.

Для формування сучасної мережі природоохоронних територій важливого значення набуває вивчення передового досвіду функціонування найвідоміших у світі заповідників. До таких заповідників слід віднести Чорноморський біосферний заповідник, який розташований на південному заході України і він є одним з найбільших заповідників у Європі. Заповідник охороняє унікальні екосистеми чорноморського узбережжя та дельти Дніпра.

До найвідоміших заповідників також відноситься заповідник Крюгера (ПАР). Це один з найвідоміших заповідників у світі, де мешкає велика кількість видів тварин, включаючи «велику п'ятірку» (лев, леопард, слон, носоріг і буйвол).

До уваги слід взяти досвід функціонування Галапагоського національного парку (Еквадор). Він розташований на островах Галапагос і відомий своєю унікальною фауною та флорою, включаючи гігантських черепах і численних ендемічних видів.

Доцільність розширення кількості природних заповідників зумовлена численними факторами. Природні заповідники важливі тим, що відбувається збереження біорізноманіття. Заповідники допомагають зберегти генетичне, видове та екосистемне різноманіття. Дотримується екологічний баланс, оскільки вони підтримують цей баланс, забезпечуючи сприятливе природне середовище для різних видів. Відбувається боротьба з кліматичними змінами.

Заповідники сприяють поглинанню вуглекислого газу та регулюють локальні кліматичні умови. Забезпечується проведення дозвілля завдяки рекреації та туризму: вони є важливими місцями для екологічного туризму, який може бути економічно вигідним та сприяти охороні природи. Екологічний туризм також виступає вагомим джерелом надходження коштів, необхідних для фінансування по заходів по охороні мережі інфраструктурних об'єктів. Нарощення біорізноманіття також посилює асиміляційну місткість цих територій, що створює сприятливі передумови для досягнення цілей кліматичної нейтральності.

Таким чином, природні заповідники є невід'ємною частиною глобальної стратегії збереження природи та забезпечення сталого розвитку планети. Функціонування мережі природних заповідників забезпечує реальну імплементацію більшості Цілей сталого розвитку, затверджених ООН, а також інших міжнародних природоохоронних конвенцій.

Вагоме значення у глобальній природоохоронній архітектоніці відіграють біосферні заповідники.

2) *Біосферні заповідники* – це спеціально охоронювані території. Вони є частиною міжнародної мережі біосферних резерватів, створеної під егідою ЮНЕСКО в рамках програми «Людина і біосфера» (МАБ). Метою біосферних заповідників є збереження біологічного різноманіття, підтримка екологічної рівноваги, а також сприяння сталому розвитку місцевих громад. Тобто прикметною рисою розвитку природно-заповідної справи в останні десятиліття виступає її безпосередній взаємозв'язок з розвитком місцевих громад. Природоохоронні території розглядаються не лише як територіальний базис примноження біорізноманіття, але і як вагомий чинник прискорення процесів соціально-економічного піднесення територій, котрі виступають ареалом концентрації природного багатства країни.

Треба також зазначити, що біосферні заповідники мають свої особливості. Зокрема це, зонування, що складається з ядра, буферної зони та перехідної зони. Ядро – це центральна частина, де природні екосистеми зберігаються у своєму первісному стані. Доступ для людей обмежений.

Буферна зона: оточує ядро і служить для наукових досліджень, моніторингу та освітніх заходів. Тут можуть бути дозволені обмежені види діяльності, що не шкодять навколишньому середовищу. Перехідна зона – це найбільш зовнішня частина, де відбувається сталий розвиток місцевих громад, включаючи екологічний туризм, екологічне сільське господарство та інші види діяльності, які не шкодять довкіллю. Екологічне сільське господарство за умови належної бюджетної підтримки може забезпечити не лише приріст видів біорізноманіття, але й кардинальним чином позитивно вплинути на структурні зрушення у місцевій економіці. Екологічне сільське господарство базується на застосуванні ґрунтозахисних систем землеробства і передбачає відмову від численних препаратів захисту рослин, що з часом дасть можливість на порядок знизити рівень хімізації сільськогосподарських угідь.

Виходячи з приведеного вище, можна стверджувати, що біосферні заповідники мають міжнародне значення, входячи до глобальної мережі, що дозволяє обмінюватися досвідом, знаннями та проводити спільні наукові дослідження. В них відбувається збереження та розвиток. Вони поєднують охорону природи з підтримкою економічного та соціального розвитку регіонів, надаючи можливості для навчання та екологічної просвіти. У біосферних заповідниках є налагодженими моніторинг та наукові дослідження. Вони є важливими майданчиками для довгострокового екологічного моніторингу та проведення наукових досліджень.

До переліку відомих біосферних заповідників відносяться: 1) Асканія-Нова (Україна). Це один з найстаріших біосферних заповідників у світі, який розташований у степовій зоні України. Заповідник відомий своїм степовим ландшафтом та унікальною флорою і фауною. Заповідник зазнав надмірно деструктивного впливу зі сторони російських загарбників і потребує застосування методів та прийомів екологічного реінжинірингу; 2) Шервудський ліс (Велика Британія). Цей заповідник відомий завдяки легендам про Робіна Гуда. Він зберігає старовинний лісовий масив та підтримує сталий розвиток місцевої громади; 3) Галапагоський біосферний заповідник (Еквадор), який

відомий своєю унікальною екосистемою та великим різноманіттям ендемічних видів, зокрема гігантських черепах та морських ігуан.

Дослідження показують, що важливість біосферних заповідників полягає в охороні біорізноманіття. Вони захищають рідкісні та зникаючі види рослин і тварин. В них проводяться наукові дослідження, що сприяє глибокому розумінню екологічних процесів та змін у довкіллі. Також забезпечується сталий розвиток. Заповідники підтримують екологічно дружні практики, які сприяють розвитку місцевих громад без шкоди для природи. Прикметною рисою функціонування біосферних заповідників є усестороннє сприяння екологічній освіті та просвіті. Також такі заповідники служать центрами екологічної освіти та підвищення обізнаності громадськості про важливість збереження природи. Саме рівень обізнаності місцевих жителів з інформацією про необхідність збереження унікальних видів флори та фауни створює інституційні передумови для становлення екологічного та природозберігаючого підприємництва.

На основі проведених досліджень можна стверджувати, що біосферні заповідники відіграють ключову роль у глобальній стратегії охорони природи та сталого розвитку, забезпечуючи баланс між збереженням екосистем і розвитком громадянського суспільства. У високорозвинених країнах фактор зеленої економіки набуває вирішального значення у контексті розроблення стратегій просування у фазу низьковуглецевого розвитку та обмеження негативних кліматичних змін.

Ключове значення у глобальній природоохоронній архітектоніці відіграють національні природні парки.

3) *Національні природні парки* створюються з метою збереження унікальних природних ландшафтів, біорізноманіття та культурної спадщини. Вони також знаходяться під охороною, а також забезпечують рекреаційні можливості для населення та сприяють екологічній освіті. Національні природні парки відрізняються від природних заповідників тим, що в них дозволена певна господарська діяльність, туризм та рекреація, хоча й під контролем для мінімізації впливу на навколишнє середовище. Саме дозвіл на

певні види господарської діяльності, розвиток туризму та рекреації створює передумови для урізноманітнення джерел фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності. За таких умов національні природні парки можуть розширювати спектр надання платних послуг і відповідно нарощувати внутрішні джерела інвестування проєктів розбудови та модернізації мережі об'єктів екологічної інфраструктури.

Дослідження показали, що особливістю національних природних парків є охорона природи, оскільки головною метою є збереження природних комплексів та об'єктів, таких як ліси, водойми, гори, степи, а також рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин. Крім того, національні природні парки створюють умови для екологічного туризму та відпочинку, що включає пішохідні маршрути, кемпінги, екскурсійні програми та інші види активного відпочинку. Важливою є також екологічна освіта. Парки служать базами для екологічної просвіти та виховання, організовують освітні програми, лекції та виставки для підвищення обізнаності про охорону природи. Також у національних природних парках проводяться наукові дослідження з метою моніторингу екосистем, вивчення біорізноманіття та розробки методів його збереження. Парки сприяють сталому розвитку місцевих громад через екологічний туризм та інші форми діяльності, що не шкодять природі. Функціонування вказаної категорії природоохоронних територій відповідає базовим принципам сталого розвитку, тобто забезпечення використання природно-ресурсних та природоохоронних активів задля досягнення цілей соціально-економічного піднесення місцевих громад базового рівня.

У даному контексті потребують додаткового вивчення практики функціонування найвідоміших у світі національних природних парків. Відомими національними природними парками виступають: 1) Карпатський національний природний парк (Україна). Це один з найбільших парків в Україні, розташований у Карпатах. Він відомий своїми гірськими ландшафтами, старовинними лісами та багатою фауною, включаючи ведмедів, рисей та диких кабанів. Якраз породно-вікова структура лісового фонду у Карпатському регіоні і створює сприятливі умови для збереження та

примноження біорізноманіття. 2) Єллоустоун (США) –перший національний парк у світі, заснований у 1872 році. Єллоустоун відомий своїми гейзерами, гарячими джерелами та великим різноманіттям дикої природи. 3) Крюгер (ПАР) це один з найбільших національних парків у Африці, де мешкає велика кількість видів тварин, включаючи «велику п'ятірку» (лев, леопард, слон, носоріг і буйвол). 4) Татранський національний парк (Словаччина), який захищає унікальні гірські екосистеми Татр, включаючи альпійські луки, гірські озера та рідкісні види флори і фауни.

Вивчення передової іноземної практики функціонування означеної категорії природоохоронних територій показало, що національні природні парки є важливими полігонами для збереження біорізноманіття. Парки допомагають зберегти рідкісні та зникаючі види рослин і тварин. Вони забезпечують розвиток екологічного туризму. Тобто, забезпечують можливості для сталого туризму, що приносить економічну користь місцевим громадам та підвищує обізнаність про охорону природи. Крім того, парки служать центрами для екологічної освіти та наукових досліджень, сприяючи поширенню знань про екологічні процеси та необхідність їхнього збереження. Таким чином, національні природні парки є об'єктами культурної спадщини, охороняють та підтримують культурні та історичні об'єкти, що мають велике значення для національної ідентичності та історії. У багатьох раїнах світу національні природні парки стали центрами ділової активності у зв'язку з успішним використанням можливостей організації рекреаційної діяльності та екологічного туризму.

Отже, національні природні парки є ключовими елементами глобальної стратегії збереження природного середовища та забезпечення сталого розвитку, поєднуючи охорону природи з економічними та соціальними потребами суспільства. Для багатьох країн, що не відзначаються високим рівнем розвитку сфери промислового виробництва, мережа національних природних парків, які відзначаються високим рівнем туристичної та інвестиційної привабливості, виступає одним з основних каталізаторів соціально-економічного піднесення.

Світовий досвід демонструє, що в останні роки у глобальній природоохоронній архітектоніці все більшої ваги набувають регіональні ландшафтні парки.

4) *Регіональні ландшафтні парки* – це зазвичай такі природоохоронні території, які створюються для збереження унікальних природних ландшафтів, рекреації та екологічної освіти. Вони відрізняються від національних природних парків тим, що мають більш регіональне значення та підпорядковуються місцевим органам влади. Основною метою регіональних ландшафтних парків, як природоохоронних територій, є збереження біорізноманіття, культурної спадщини та забезпечення можливостей для відпочинку та туризму. Тобто зацікавленість органів місцевого самоврядування є вагомим чинником сприяння на місцевому рівні природоохоронним ініціативам.

Вадливою особливістю регіональних ландшафтних парків є збереження ландшафтів. Парки створені для охорони та підтримки різноманітних природних ландшафтів, таких як ліси, річкові долини, озера, болота та інші екосистеми. В них також розвиваються рекреація та туризм. Вони забезпечують можливості для активного відпочинку, включаючи піші прогулянки, кемпінг, велосипедні маршрути, спостереження за птахами та інші форми екологічного туризму. Парки активно залучають населення до екологічної просвіти, організовують освітні програми, екскурсії та виставки, спрямовані на підвищення обізнаності про природу та її охорону. Вони сприяють екологічно збалансованому розвитку місцевих громад, підтримуючи традиційні форми землекористування, екологічне сільське господарство та туризм, що не шкодять природному середовищу. Важливою складовою парків є збереження культурних та історичних пам'яток, культурної спадщини, що знаходяться на їх території, та інтеграція їх у природоохоронну діяльність. Саме завдяки прискореним темпам розвитку екологічного туризму окремі країни забезпечили високі темпи соціально-економічного піднесення.

Відомі регіональними ландшафтними парками є: 1) Дністровський каньйон (Україна), який розташований уздовж річки Дністер, цей парк охоплює

унікальні ландшафти каньйону, де збереглося багато рідкісних видів рослин і тварин. Парк відомий своїми мальовничими краєвидами та історичними пам'ятками. 2) Клебан-Бик (Україна), який розміщений в Донецькій області і включає ландшафти степової зони, крейдяні скелі та водосховище. Він є важливим для збереження степової флори та фауни. 3) Північне Поділля (Україна). Цей регіональний ландшафтний парк розташований на території Львівської області і охоплює різноманітні ландшафти, включаючи ліси, луки, карстові озера та історичні пам'ятки.

Важливість регіональних ландшафтних парків полягає у збереженні природних ресурсів: Вони забезпечують охорону та раціональне використання природних ресурсів, зокрема водних, лісових та земельних. Сприяють розвитку місцевого та національного туризму, що є важливим джерелом доходів для регіону та стимулом для збереження природи. Служать базами для екологічної освіти та наукових досліджень, що сприяє підвищенню обізнаності про охорону природи та сталий розвиток. Через них відбувається підтримка місцевих громад. Допомагають зберігати традиційні форми господарювання, забезпечують робочі місця та сприяють розвитку інфраструктури. Для регіонів неіндустріальної спеціалізації регіональні ландшафтні парки виступають перспективними полюсами соціально-економічного піднесення, адже максимальною мірою сприяють залучення природних біогеоценозів у господарський обіг.

Отже, регіональні ландшафтні парки відіграють важливу роль у збереженні природної та культурної спадщини, забезпечуючи збалансований підхід до використання природних ресурсів та розвитку рекреаційних можливостей для населення. А рекреаційні можливості у свою чергу за умови розбудови рекреаційної інфраструктури можуть створити в структурі регіонального господарського комплексу новий інвестиційно привабливий сегмент, який позитивним кумулятивним чином вплине на динаміку місцевої зайнятості та розширене відтворення суміжних ланок місцевої економіки.

Певною мірою в останні десятиліття в спектрі природоохоронних територій почали активніше розвиватися заказники.

5) *Заказники* також відносяться до природоохоронних територій, що створюються з метою збереження окремих компонентів природного середовища, таких як рідкісні види рослин і тварин, унікальні ландшафти, водні ресурси або геологічні утворення. Вони відрізняються від заповідників та національних природних парків тим, що їхній режим охорони є менш суворим і може дозволяти певні види господарської діяльності, що не завдають шкоди охоронюваним об'єктам. Фактор менш суворого режиму природокористування відкриває перед заказниками додаткові можливості щодо розбудови мережі об'єктів екологічної та рекреаційної інфраструктури, що відповідним чином підвищить рівень комерціалізації екосистемних послуг, що продукуються природними біогеоценозами.

Дослідження показали, що прикметна риса заказників – це, в першу чергу, цільова охорона. Заказники створюються для захисту конкретних природних об'єктів або явищ, таких як місця гніздування рідкісних птахів, унікальні рослинні угруповання або водні екосистеми. Також в них відбувається зонування: часто заказники можуть мати різні зони з різним режимом охорони та використання. Деякі зони можуть бути доступними для обмеженої господарської діяльності або туризму. Вони можуть бути тимчасовими.

Окремі заказники створюються на певний період часу для досягнення конкретних охоронних цілей, наприклад, для відновлення популяцій певних видів. Заказники зазвичай мають регіональне або місцеве значення, і управління ними здійснюється на місцевому рівні. Фактор регіональної та місцевої спрямованості заказників відкриває широкі можливості для розвитку природоохоронних територій місцевого значення у короткостроковій та середньостроковій перспективі. Сьогодні має місце така специфікація заказників: 1) ландшафтні заказники – це заказники, що зберігають унікальні або типові природні ландшафти, які мають естетичне, наукове або рекреаційне значення; 2) ботанічні заказники – це заказники, які охороняють рідкісні або цінні види рослин, а також унікальні рослинні угруповання; 3) зоологічні заказники – це заказники, які створюються для охорони рідкісних видів тварин,

їхніх місць проживання та розмноження; 4) гідрологічні заказники це заказники, які охороняють водні екосистеми, зокрема озера, річки, болота та джерела; 5) Лісові заказники – це заказники, що призначені для охорони цінних лісових масивів або окремих видів дерев і чагарників. Така широка специфікація заказників свідчить про те, що така категорія природоохоронних територій може створюватися у різноманітних природно-кліматичних та лісорослинних умовах і виступити осередком активізації природоохоронної діяльності, особливо на сільських депресивних територіях.

На основі проведених досліджень виявлено, що відомими заказниками виступають: 1) Медобори (Україна) – це ландшафтний заказник, розташований у Тернопільській області. Він охороняє унікальні ландшафти Подільських Товтр, багаті на рідкісні види рослин і тварин. 2) Асканія-Нова (Україна), незважаючи на те, що хоч основна частина є біосферним заповідником, навколо нього існують заказники, що охороняють степові екосистеми. 3) Острів Зміїний (Україна) –зоологічний заказник, який охороняє місця гніздування рідкісних видів птахів та унікальну острівну фауну і флору.

Критичне переосмислення ролі заказників у відтворенні біорізноманіття показало, що в екосистемі важливість заказників найперше пов'язана зі збереженням біорізноманіття. Вони сприяють охороні рідкісних та зникаючих видів, а також збереженню важливих екосистем. Підтримують екологічну рівновагу та екологічну стабільність в регіоні, захищаючи природні ресурси від виснаження. Служать майданчиками для наукових екологічних та біологічних досліджень, що сприяють розумінню природних процесів і розробці заходів для їхньої охорони. Використовуються для екологічної освіти, просвіти та підвищення обізнаності населення про важливість охорони природи. Крім того заказники підтримують сталий розвиток місцевих громад, забезпечуючи можливості для екологічного туризму та раціонального природокористування.

Отже, заказники є важливим інструментом у системі охорони природи, забезпечуючи збереження цінних природних комплексів та підтримуючи екологічний баланс у регіонах. У поствоєнний період розширення мережі заказників у різних регіонах України сприятиме прискоренню процесів

відтворення природно-ресурсного потенціалу та зміцненню асиміляційної місткості територій.

Бурхливий розвиток туристичної діяльності та формування глобальної мережі об'єктів пам'яток природи активізували актуальність інституціоналізації такого виду природоохоронних територій як пам'ятки природи.

б) *Пам'ятки природи* виступають окремими природними об'єктами або невеликими територіями, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну або рекреаційну цінність. Вони охороняються державою для збереження унікальних природних утворень, таких як вікові дерева, водоспади, геологічні формування або місця проживання рідкісних видів флори і фауни.

На основі проведених досліджень встановлено, що важливою особливістю пам'яток природи є індивідуальність. Пам'ятками природи можуть бути окремі дерева, скелі, печери, водоспади, джерела тощо. Вони часто мають унікальні природні характеристики або є прикладами певних природних процесів. Пам'ятки природи зазвичай займають невеликі площі на обмеженій території, але мають велике значення для науки, культури або рекреації. Зазвичай навколо пам'яток природи встановлюється охоронна зона, в якій обмежується або забороняється господарська діяльність, що може зашкодити об'єкту. Наукове та освітнє значення також важливе щодо пам'яток природи, котрі використовуються для наукових досліджень, а також для екологічної освіти і просвіти населення.

Поглиблене вивчення специфікації природоохоронних територій показало, що основними типами пам'яток природи виступають:

1) ботанічні пам'ятки природи, а саме: окремі дерева, групи дерев, рідкісні або ендемічні рослини, старовинні парки або інші важливі рослинні об'єкти;

2) геологічні пам'ятки природи: скелі, печери, каньйони, рідкісні мінерали та інші геологічні утворення;

3) гідрологічні пам'ятки природи: водоспади, озера, джерела, унікальні ділянки річок та інші водні об'єкти;

4) зоологічні пам'ятки природи: місця проживання або гніздування рідкісних видів тварин.

У процесі досліджень було встановлено, що відомими пам'ятками природи виступають: 1) Софіївський парк (Україна). Парк в Умані, заснований у 1796 році. Він відомий своєю унікальною архітектурою і ландшафтним дизайном, а також рідкісними видами рослин. 2) Дуб Шевченка (Україна). Цвіковий дуб у селі Будище Черкаської області, під яким, за легендою, любив відпочивати Тарас Шевченко. 3) Водоспад Шипіт (Україна) – один з найвідоміших водоспадів Карпат, розташований у Закарпатській області. Водоспад відомий своїми мальовничими краєвидами.

На основі поглибленого аналізу ролі і місця пам'яток природи в системі функціонування природоохоронних територій встановлено, що важливість пам'яток природи визначається збереженням унікальних природних об'єктів. Пам'ятки природи охороняють рідкісні та унікальні природні утворення, які мають велике наукове та культурне значення. Вони служать важливими об'єктами для екологічної освіти та підвищення обізнаності населення про важливість охорони природи. Пам'ятки природи надають можливості для проведення наукових досліджень у галузі біології, геології, екології та інших природничих наук. Також є необхідними для рекреації та туризму. Тобто, вони є популярними місцями для відвідування туристів і місцевих жителів, що сприяє розвитку екологічного туризму та підтримці місцевих економік. Багато пам'яток природи мають історичне або культурне значення, що робить їх важливими об'єктами національної культурної спадщини.

Отже, пам'ятки природи є важливим елементом системи природоохоронних територій, забезпечуючи збереження унікальних природних об'єктів та сприяючи сталому розвитку та екологічній просвіті.

7) *Заповідні урочища* також є природоохоронними територіями, які створюються для збереження окремих природних об'єктів або комплексів, що мають особливу природну, наукову, естетичну або культурну цінність. Вони є частиною системи охорони природи і можуть включати унікальні ландшафти,

рідкісні види рослин і тварин, а також місця збереження природних процесів, які потребують захисту.

Дослідження показали, що відомими заповідними урочищами виступають: 1) заповідне урочище «Асканія-Нова» (Україна). Це одне з найвідоміших урочищ, яке охоплює унікальні степові екосистеми. Тут зберігається велика кількість рідкісних видів рослин і тварин. 2) Урочище «Кам'яні Могили» (Україна). Це геологічна пам'ятка на півдні України, відома своїми унікальними кам'яними утвореннями та археологічними знахідками. 3) Заповідне урочище «Горгани» (Україна), яке розташоване в Карпатах. Це урочище зберігає цінні гірські ландшафти, ліси та багатий флористичний склад.

Важливість заповідних урочищ полягає у збереженні біорізноманіття. Заповідні урочища забезпечують збереження рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин, підтримуючи їх природні популяції. Вони створюють умови для проведення фундаментальних наукових досліджень, що сприяють розширенню знань про природу. Заповідні урочища служать центрами для екологічної освіти, просвіти та підвищення обізнаності громадськості про важливість збереження природи.

Таким чином, заповідні урочища є невід'ємною частиною мережі природоохоронних територій, які забезпечують збереження природної спадщини для майбутніх поколінь і підтримку екологічного благополуччя планети. Даний фактор робить подальшу їх інституціоналізацію вагомим пріоритетом активізації природоохоронної діяльності на регіональному та місцевому рівнях.

1.3 Специфікація пріоритетів екологічного орієнтованого використання природоохоронних територій

Остаточний вибір євроінтеграційного вектору розвитку України (євроінтеграційні виклики), інституційним підґрунтям якого стало укладання Угоди про асоціацію з ЄС, передбачає імплементацію великої кількості природоохоронних директив та пріоритетів низьковуглецевого розвитку, що у

свою чергу потребує масштабних інфраструктурних поліпшень в системі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, зокрема в частині модернізації індустрії охорони довкілля та розширення площі природоохоронних територій[23]. Даний детермінант і визначив великою мірою специфікацію пріоритетів екологічного орієнтованого використання природоохоронних територій.

Збройне вторгнення на територію України російських загарбників звузило бюджетні можливості центральної та місцевої влади, що вимагає диверсифікації джерел фінансування територій природно-заповідного фонду за рахунок приватного інвестування та залучення грантових коштів, а також коштів глобальних екологічних фондів.

На даний момент переважна частина позабюджетного фінансування заповідних територій надходить від господарської діяльності об'єктів природно-заповідного фонду країни. Так, господарська діяльність національних природних парків спрямована на отримання власних коштів від реалізації ліквідної деревини санітарних рубок та рубок догляду за лісом, реалізації продукції від переробки деревини, продажу сільськогосподарської продукції, продукції побічного користування лісом, розробки лісосік, тощо [10].

Для нарощення обсягів позабюджетного фінансування від господарської діяльності необхідно трансформувати національне природоохоронне та природно-ресурсне законодавство таким чином, щоб максимальною мірою використати наявні резерви комерціалізації природної сировини та несировинних корисностей на основі дотримання екологічних норм, нормативів та регламентів, а також вимог природоохоронних директив ЄС в частині функціонування тієї чи іншої категорії природоохоронних територій.

В умовах дефіцитності бюджетного фінансування та нерозвиненості інститутів приватного інвестування територій природно-заповідного фонду необхідним є відпрацювання сучасного інструментарію реалізації державних цільових програм. Завдання та заходи державних цільових програм можуть бути спрямовані на розв'язання певних проблем регіонів та окремих галузей економіки. Зазвичай такі програми виконуються в один-три етапи, а термін їх

реалізації може зайняти більше 10 років. Окрім бюджетних коштів, для фінансування цільових програм залучають кошти позабюджетних фондів, гранти та інші джерела [9].

Розроблення державних цільових програм щодо відтворення та збереження природно-заповідного фонду може бути зумовлене необхідністю формування надійного джерела фінансування проєктів облаштування природоохоронних територій через розбудову мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Створення такої мережі дасть можливість використати рекреаційну цінність та інші корисності природно-заповідних територій для активізації природно-ресурсного та природоохоронного підприємництва, що є вагомим чинником структурної перебудови сільської економіки та каталізатором зростання зайнятості та самозайнятості місцевого населення.

Виходячи з переваг поглиблення децентралізації влади та завершення процесу створення мережі укрупнених територіальних громад, вагомою складовою фінансування територій природно-заповідного фонду виступає акумуляція фінансових ресурсів для відтворення біорізноманіття за рахунок операцій з капіталом та підприємницької діяльності органів місцевого самоврядування. Крім бюджетного фінансування природоохоронних заходів, органи місцевого самоврядування можуть залучати кошти міжнародних організацій; кошти, отримані від оренди водних об'єктів, які розташовані в межах населених пунктів громад [7].

Отримавши значні площі земель сільськогосподарського призначення поза межами населених пунктів у комунальну власність, місцеве самоврядування на порядок збільшило можливості для здійснення підприємницької діяльності, в тому числі і через створення спеціалізованих комунальних підприємств. Велика кількість переданих у комунальну власність сільськогосподарських земель вже тривалий період піддається заболоченню та залісенню, що сформувало сприятливі передумови для збереження і примноження біорізноманіття. Виходячи з вимог ЄС щодо збільшення площі земель природно-заповідного фонду, такі землі доцільно перевести у категорію

природоохоронних територій, що також дасть можливість розширити ареал здійснення рекреаційної діяльності та зеленого туризму.

РОЗДІЛ 2

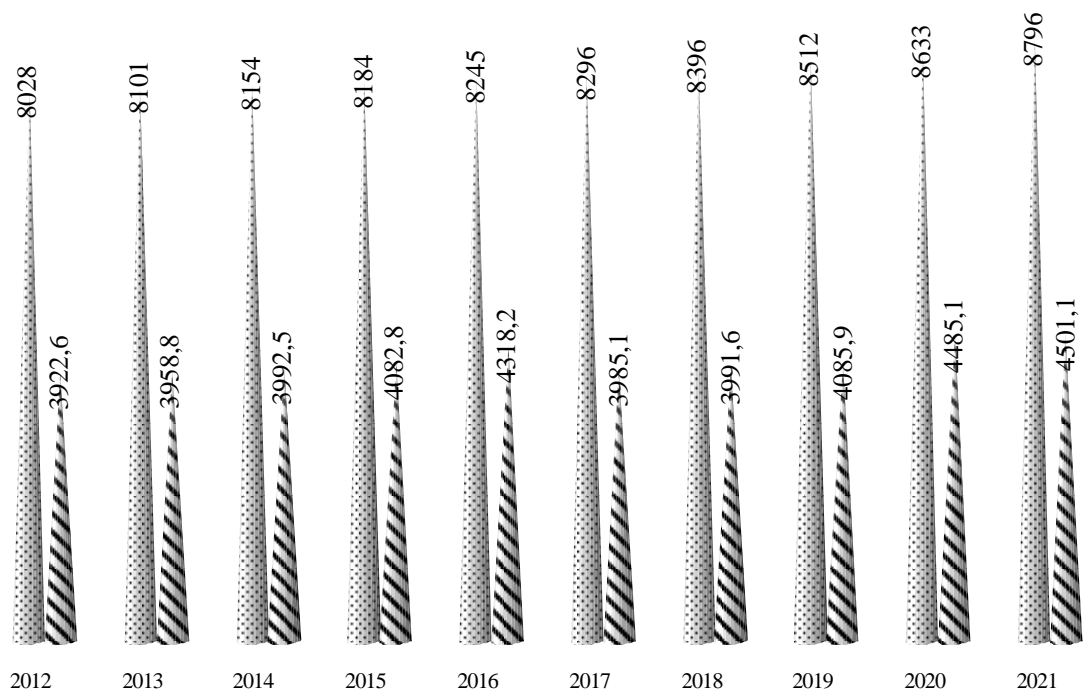
АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

2.1 Динаміка кількості об'єктів та площі земель природно-заповідного фонду України на кінець року у 2012-2021 роках

Природоохоронні території виступають територіальним базисом збереження та примноження біорізноманіття. Такі території є складовою мережі об'єктів екологічної інфраструктури. У зв'язку з укладанням Україною Угоди про асоціацію з ЄС підвищуються вимоги щодо розширення площі даної категорії земель. Україна буде змушена нарощувати площі таких земель і при цьому ще більш актуалізується проблема результативного використання таких земель, а також їх впливу на темпи соціально-економічного піднесення країни та регіонів.

В умовах трансформації глобальної природоохоронної архітекtonіки роль природно-заповідних територій у виконанні Україною зобов'язань стосовно ухвалених міжнародних природоохоронних конвенцій буде лише зростати. Однією з вимог Європейського Союзу до формування екологічної доктрини нашої країни є збільшення площі земель ПЗФ. Відповідно до європейської програми збереження біологічного різноманіття, Україна до 2030 року має збільшити територію природно-заповідного фонду з 6,7% від загальної площі країни до 30% [16]. Існують різноманітні підходи щодо того, які землі необхідно переводити у статус територій ПЗФ. Однозначно недоцільним є переведення у статус територій ПЗФ суто земель лісогосподарського призначення, оскільки це звужить ареал здійснення виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів. Існує пропозиція переведення у дану категорію земель земель, котрі постраждали від російської агресії і потребують екологічного реінжинірингу.

Протягом 2012-2021 років у динаміці об'єктів ПЗФ в Україні чітко викристалізувався висхідний тренд. Якщо на кінець 2012 року кількість об'єктів ПЗФ становила 8028 одиниць, 2014 року – 8154, 2018 року – 8396, то на кінець 2021 року вона склала 8796 одиниць. Тобто на кінець 2021 року порівняно з кінцем 2012 року кількість об'єктів ПЗФ в Україні збільшилася на 768 одиниць (рис. 2. 1) [14]. Тобто спостерігається значне збільшення кількості об'єктів природно-заповідного фонду, що робить заповідну справу ще більш ваговою складовою сфери природокористування в цілому. Тому важливого значення набуває узаконення сучасних форм комерціалізації використання таких об'єктів, зокрема на умовах державно-приватного партнерства та інших форм партнерських відносин між державою та суб'єктами підприємницької діяльності.

❖ Об'єкти природно-заповідного фонду, од. ▨ Площа земель природно-заповідного фонду, тис. га

Рис. 2.1. Динаміка кількості об'єктів та площі земель природно-заповідного фонду України на кінець року у 2012-2021 роках*

*розраховано за даними Державної служби статистики України

Вже на даний час необхідно сформувати набір фінансово-економічних ініціатив щодо використання територій ПЗФ, щоб поступово входити у європейський природоохоронний простір, зокрема через імплементацію комплексу директив. При позитивному вирішенні даного завдання території ПЗФ можуть стати полюсами економічного зростання ряду регіональних утворень та територіальних громад.

У структурі земель ПЗФ на кінець 2021 року найбільшу частку займають заказники – 32%(1440,9 тис. га). Питома вага національних природних парків становить 31% (1388,8 тис. га). Значну частку в структурі земель ПЗФ на кінець 2021 року займали регіональні ландшафтні парки – 18%(829,1 тис. га). Частка біосферних заповідників становить 11%(479,1 тис. га). Питома вага природних заповідників становила 5% (206,6 тис. га). Площа інших категорій об'єктів ПЗФ на кінець 2021 року складала 156,6 тис. га (рис. 2.2).

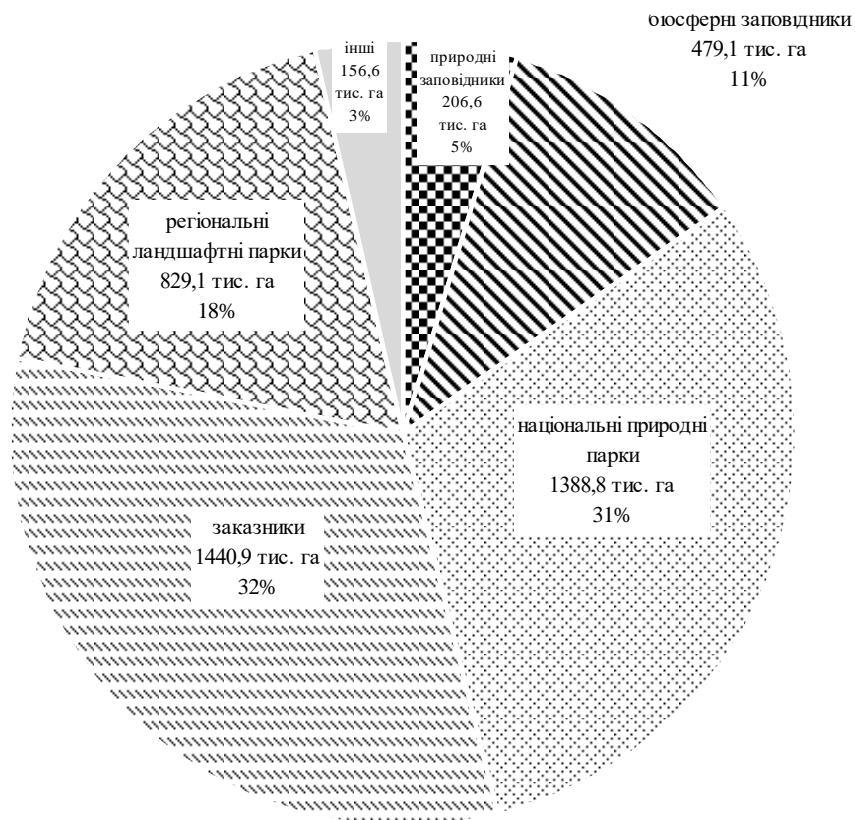

Рис. 2.2. Структура земель природно-заповідного фонду України на кінець 2021 року*

*розраховано за даними Державної служби статистики України

З точки зору екологізації виробничо-господарської діяльності та формування полюсів економічного зростання важливого значення набуває використання національних природних парків, котрі можуть стати територіальним базисом збереження та примноження біорізноманіття на комерційній основі.

В умовах євроінтеграційного вектору розвитку національного господарства виникає необхідність у розширенні площі земель природно-заповідного фонду, що потребує нарощення обсягів фінансування мережі об'єктів екологічної інфраструктури на цих землях. На даний момент спостерігається надмірно звужений спектр джерел, форм та методів фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронних територій, оскільки мляво впроваджуються інституційні новації, котрі передбачають диверсифікацію джерел фінансування поточних витрат та капітальних інвестицій в розбудову мережі об'єктів екологічної інфраструктури у відповідності з передовою іноземною практикою та кращими світовими лекалами інвестування природоохоронних проєктів.

Незважаючи на завершення процесу децентралізації та створення мережі укрупнених територіальних громад, частка місцевих бюджетів у сукупному публічному фінансуванні територій природно-заповідного фонду має тенденцію до скорочення, що є свідченням нерозвиненості інституційного підґрунтя участі місцевого самоврядування у фінансово-інвестиційному забезпеченні розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури на природоохоронних територіях.

Виходячи з викликів воєнного часу та вимог ЄС, необхідно у короткостроковій перспективі сформуванати належне інституційне середовище для підвищення вагомості участі місцевого самоврядування у фінансуванні проєктів екологічного реінжинірингу територій природно-заповідного фонду, а також для посилення інвестиційної спрямованості публічного фінансування природоохоронної діяльності в цілому.

2.2 Аналіз динаміки публічних видатків, капітальних та поточних витрат у відтворення територій ПЗФ

Проблема нарощення обсягів фінансування територій природно-заповідного фонду особливо активізувалася в останнє десятиліття у зв'язку з підписанням Україною Угоди про асоціацію з ЄС, яка передбачає виконання вимог щодо збільшення площі земель природоохоронного призначення. Вирішення даної проблеми передбачає не просто механічне збільшення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення, а удосконалення інституційного середовища фінансування природоохоронних територій, оскільки існуючі інституційні засади фінансової діяльності у секторі природно-заповідних територій не забезпечують перевірених світовою передовою практикою умов для диверсифікації джерел, методів та форм інвестування процесів оновлення, модернізації та реконструкції мережі об'єктів природоохоронної інфраструктури, котрі забезпечать значно вищий рівень комерціалізації використання територій природно-заповідного фонду. Також не забезпечуються навіть критично необхідні умови для підвищення рівня мотивації менеджменту природно-заповідних територій максимальною мірою використовувати інструменти самофінансування природоохоронної та природо-відтворювальної діяльності.

Надзвичайно мляво проходять процеси залучення у сектор природно-заповідних територій грантових коштів та приватних інвестицій. Тому кошти державного та місцевих бюджетів виступають базовими джерелами фінансово-інвестиційного забезпечення процесів утримання, експлуатації територій природно-заповідного фонду, а також розбудови мережі об'єктів природоохоронної інфраструктури цих територій.

У період 2007-2021 років в динаміці номінальної величини публічних видатків з державного бюджету на збереження природно-заповідного фонду спостерігається «висхідна» тенденція, тобто збільшується з року в рік фінансування інвестування, якщо не брати до уваги 2012-2015 роки. Зокрема

у 2007 році центральна влада профінансувала природно-заповідні території на суму 88,5 млн грн., у 2011 році – 220,8 млн грн., у 2016 році – 209,6 млн грн., у 2019 році – 501,7 млн грн., у 2020 році – 549,8 млн грн (рис. 2.3).

Незважаючи на поглиблення процесів децентралізації влади та завершення процесу створення мережі укрупнених територіальних громад у динаміці видатків на збереження природно-заповідного фонду не спостерігається проривних позитивних змін. Зокрема, у 2007 році видатки місцевих бюджетів на збереження природно-заповідного фонду склали 10,2 млн грн, у 2010 році – 20,0 млн грн, у 2013 році – 26,0 млн грн, у 2016 році – 49,7 млн грн, у 2019 році – 52,4 млн грн, за 9 міс. 2021 року – 47,1 млн грн. Збільшення видатків місцевих бюджетів відбувалося в основному через їх індексацію у зв'язку з інфляційно-девальваційними процесами.

Видатки місцевих бюджетів в основному спрямовувалися на фінансування поточних витрат, а не капітальних інвестицій. Значною мірою мляве фінансування потреб територій природно-заповідного фонду з місцевих бюджетів було зумовлено недосконалістю інституційного підґрунтя фінансово-інвестиційного забезпечення суб'єктів природно-заповідної справи та відсутністю належних стимулів для місцевого самоврядування фінансувати проекти розбудови мережі об'єктів природоохоронної інфраструктури.

Прикметною рисою є той факт, що в період, коли децентралізація ще не набула великих масштабів (2007-2015 роки) питома вага видатків місцевих бюджетів у сукупних публічних видатках на збереження природно-заповідного фонду була в цілому вищою, ніж у період поглиблення децентралізації. Зокрема, питома вага місцевих бюджетів у сукупних публічних видатках на збереження природно-заповідного фонду у 2012-2015 роках коливалася в діапазоні 29,7-52,4%, а у 2016-2021 роках – в діапазоні 7,7-19,2%.

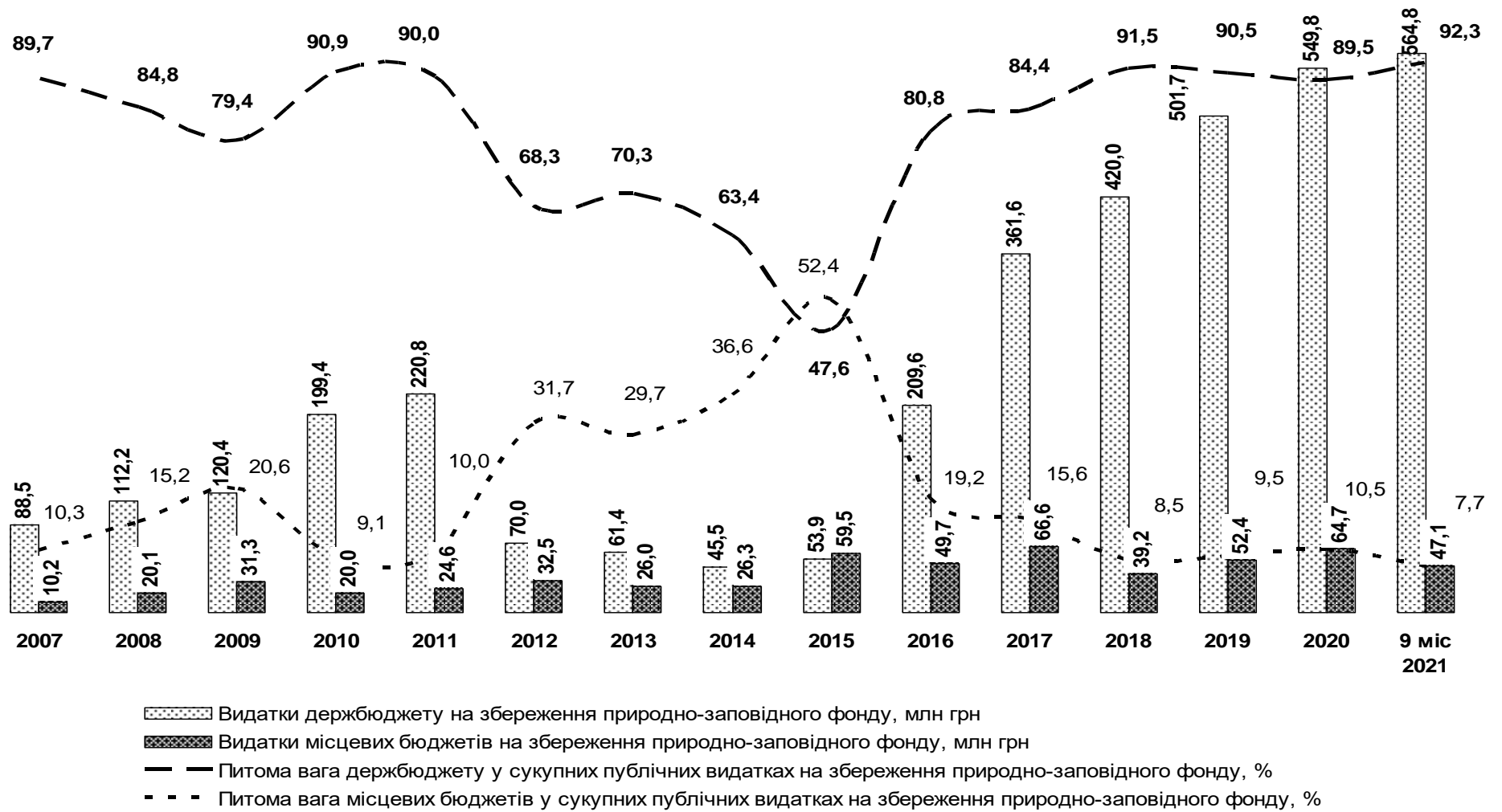

Рис. 2.3. Публічні видатки на збереження природно-заповідного фонду України у 2007-2021 роках*

*розраховано за даними Державної казначейської служби України

Тобто спостерігається дисгармонія між основними трендами поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та нарощенням видатків на збереження природно-заповідного фонду з місцевих бюджетів. Переваги децентралізації зовсім не використовуються для нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення територій природно-заповідного фонду, що не дає можливості підвищити рівень комерціалізації екосистемних послуг, котрі генеруються біогеоценозами природоохоронних територій. На фоні відносно невисокої величини видатків місцевих бюджетів на розвиток природно-заповідного фонду збільшується динаміка фінансування у загальнонаціональному масштабі. Зокрема частка, державного бюджету зросла до 92,3% у 2021 році. Капітальні інвестиції та поточні витрати у збереження біорізноманіття і середовища існування в Україні протягом 2016-2020 років відображали тренд до зростання з обвалом у 2018 році. Так у 2016 році даний показник становив 49,6 млн грн (найменше значення протягом аналізованого періоду), у 2017 році – 177,3 млн грн, у 2018 році – 73,4 млн грн, у 2019 році – 211,6 млн грн, у 2020 році – 371,1 млн грн (найбільше значення протягом аналізованого періоду). Капітальні інвестиції та поточні витрати у збереження біорізноманіття і середовища існування в Україні у 2020 році порівняно з 2016 роком зросли на 321,5 млн грн або у 7,48 рази (рис. 2.4). Поточні витрати у збереження біорізноманіття і середовища існування за всіма джерелами фінансування протягом 2016-2020 років відображали тренд до зростання. Так у 2016 році даний показник становив 544,5 млн грн (найменше значення протягом аналізованого періоду), у 2017 році – 767,3 млн грн, у 2018 році – 797,8 млн грн, у 2019 році – 959,5 млн грн, у 2020 році – 968 млн грн (найбільше значення протягом аналізованого періоду). Поточні витрати у збереження біорізноманіття і середовища існування за всіма джерелами фінансування у 2020 році порівняно з 2016 роком зросли на 423,5 млн грн або 1,78 рази. Питома вага капітальних інвестицій в сукупних витратах у збереження біорізноманіття і середовища існування за всіма джерелами фінансування в період з 2016 по 2020 рік зростала з просіданням у 2018 році. Так у 2016 році даний показник становив 8,3% (найменше значення протягом

аналізованого

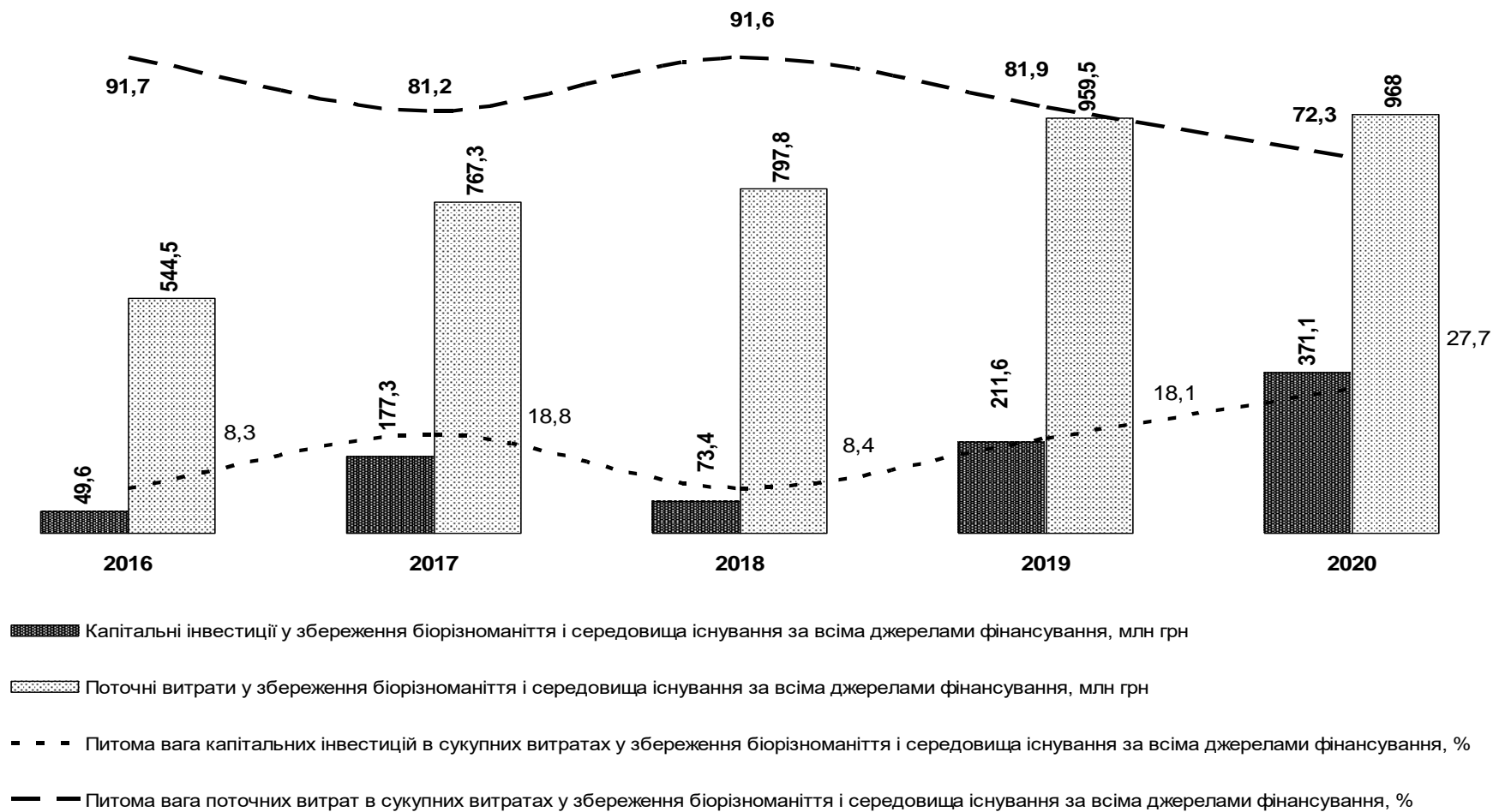

Рис. 2.4. Капітальні інвестиції та поточні витрати у збереження біорізноманіття і середовища існування в Україні у 2016-2020 роках*

*розраховано за даними Державної служби статистики України

періоду), у 2017 році – 18,8 %, у 2018 році – 8,4 %, у 2019 році – 18,1 %, у 2020 році – 27,7 % (найбільше значення протягом аналізованого періоду). Питома вага капітальних інвестицій в сукупних витратах у збереження біорізноманіття і середовища існування за всіма джерелами фінансування у 2020 році порівняно з 2016 роком зросла на 19,4 % або у 3,34 рази.

Питома вага поточних витрат в сукупних витратах у збереження біорізноманіття і середовища існування за всіма джерелами фінансування в період з 2016 по 2020 рік знижувалася з певним зростанням у 2018 році. Так у 2016 році даний показник становив 91,7 % (найбільше значення протягом аналізованого періоду), у 2017 році - 81,2 %, у 2018 році – 91,6 %, у 2019 році – 81,9 %, у 2020 році – 72,3 % (найменше значення протягом аналізованого періоду). Питома вага поточних витрат в сукупних витратах у збереження біорізноманіття і середовища існування за всіма джерелами фінансування у 2020 році порівняно з 2016 роком знизилася на 19,4 % або у 1,26 рази.

2.3 Екологічні, інституційні та фінансові передумови збереження потенціалу природоохоронних територій у лісовому господарстві України

Україна зобов'язана виконувати вимоги ЄС стосовно розширення площі земель природно-заповідного фонду. Тривалий період ведеться полеміка щодо того за рахунок яких земель будуть розширюватися заповідні території. Особливою резонансністю відзначається підхід, який передбачає розширення площі земель природно-заповідного фонду за рахунок земель лісгосподарського призначення. Реалізація сценарію збільшення площі заповідних територій виключно за рахунок лісових земель однозначно призведе до звуження територіального та ресурсного базису розвитку лісгосподарського виробництва. Виходячи з необхідності підвищення результативності збереження природно-заповідного фонду та забезпечення сприятливих умов для лісгосподарської діяльності доцільним є розроблення

екологічних, інституційних та фінансових засад розвитку заповідної справи у сфері лісового господарства.

Євроінтеграційні, децентралізаційні та воєнні виклики, які постали перед заповідною справою в Україні, вимагають поглиблення теоретико-методологічних підходів до розгляду екологічних проблем збереження та примноження біорізноманіття, вибору сучасних інституційних форм та методів фінансового забезпечення збереження природно-заповідного фонду. Значні площі природно-заповідних лісів та потреба розширення площі заповідних територій відповідно до вимог ЄС в останні роки актуалізували проблему розроблення сучасного інструментарію збереженні природно-заповідного фонду у лісовому господарстві [1; 2]. Доцільним є обґрунтування заходів стосовно збереження природно-заповідного фонду в секторі державних лісових господарств.

Схвалення Україною Угоди про асоціацію з ЄС створило додаткові імпульси для розвитку заповідної справи, що детермінує потребу розширення площі земель природно-заповідного фонду. Основна проблема полягає в тому як виконати вимоги ЄС щодо розширення площі заповідних територій і при цьому не звужити територіальний базис залучення природно-ресурсного потенціалу у відтворювальний процес. Створення та розвиток об'єктів природно-заповідного фонду нині розглядається як основна форма збереження біологічного та ландшафтного різноманіття і неодмінна умова сталого розвитку суспільства [2].

Землі природно-заповідного фонду виступають основним територіальним базисом розширеного відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. Розширення площі земель природно-заповідного фонду відповідно створює додатковий ареал для нарощення асиміляційного потенціалу територій і підвищення результативності депонування вуглецю та збільшення продукування кисню. Режим природокористування на різноманітних категоріях заповідних територій забезпечує розширене відтворення рідкісних видів флори і фауни, що корелює з основними

пріоритетами, визначеними міжнародними конвенціями природоохоронного спрямування.

Інституційну основу відтворення природно-заповідного фонду в системі ведення лісового господарства становить Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду». Даний нормативно-правовий акт в частині розвитку природно-заповідної справи та збереження особливо цінних природних територій передбачає: збереження природних оселищ та рідкісних і зникаючих в Європі видів природної флори і фауни, встановлення системи моніторингу природоохоронного статусу таких оселищ та видів природної флори і фауни; спрощення порядку надання (відведення) земельних ділянок державної та комунальної власності в постійне користування установам природно-заповідного фонду; встановлення єдиних вимог до змісту проектів створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [3]. Дерегуляція земельних відносин, яка передбачала передачу земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів у комунальну власність, створила сприятливі умови для переведення частини цих земель у категорію заповідних територій місцевого значення.

Також передбачалося активізувати міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища, розвитку заповідної справи, у тому числі забезпечити вирішення питань щодо: участі України у формуванні мережі водно-болотних угідь міжнародного значення, створення транскордонних природоохоронних територій і екокоридорів та провадження спільної діяльності в їх межах; забезпечити оформлення прав користування земельними ділянками територій та об'єктів природно-заповідного фонду, завершення робіт щодо відведення земельних ділянок установам природно-заповідного фонду, прискорити передачу земельних ділянок лісового фонду в постійне користування біосферним та природним заповідникам, національним природним паркам; активізувати роботу щодо підготовки та внесення в установленому порядку пропозицій щодо розширення мережі територій

природно-заповідного фонду; здійснити заходи щодо посилення спроможності установ природно-заповідного фонду, зокрема: розглянути питання щодо розширення переліку платних послуг, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду, а також залучення коштів міжнародної технічної допомоги та приватних партнерів; передбачити належне фінансування заходів із ведення лісового господарства, охорони і захисту лісів, а також заходів зі створення, утримання та розвитку природних, біосферних заповідників, національних природних парків, інших установ природно-заповідного фонду України [3]. Диверсифікація джерел фінансово-інвестиційного забезпечення потреб заповідної справи має передбачати інституціоналізацію спектра платних послуг, які можуть надаватися суб'єктами природно-заповідної діяльності. Це дасть можливість забезпечити акумуляцію коштів, отриманих на основі госпрозрахункової діяльності. Передова європейська практика засвідчує, що самофінансування стало вагомим джерелом нарощення внутрішніх джерел фінансування природоохоронної діяльності у заповідній справі.

Однією з складових діяльності сектору державних лісових господарств є збереження природно-заповідного фонду. В умовах, коли ЄС вимагає від України розширення територій природно-заповідного фонду, фактор достатності фінансування даної категорії територій значною мірою детермінує необхідність диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення природно-заповідної справи. У 2013-2024 роках спостерігалися прецеденти розширення площі територій природно-заповідного фонду, що відповідним чином вплинуло на динаміку фінансування збереження природно-заповідного фонду.

У 2013 році у секторі державних лісових господарств видатки на збереження природно-заповідного фонду було профінансовано на суму 54 млн грн, у 2015 році – на 65,4 млн грн, у 2018 році – 125,5 млн грн, у 2020 році – 143,0 млн грн, у 2022 році – 166,5 млн грн, у 2023 році – 179,3 млн грн, у 2024 році – 194,2 млн грн (рис. 2.5). Тобто у 2024 році порівняно з 2013 роком сума фінансування видатків на збереження природно-заповідного фонду в секторі державних лісових господарств збільшилася майже в 4 рази. Водночас таке

збільшення, як правило, носило номінальний характер, що підтверджується динамікою видатків сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду у порівняних цінах на початок 2013 року.

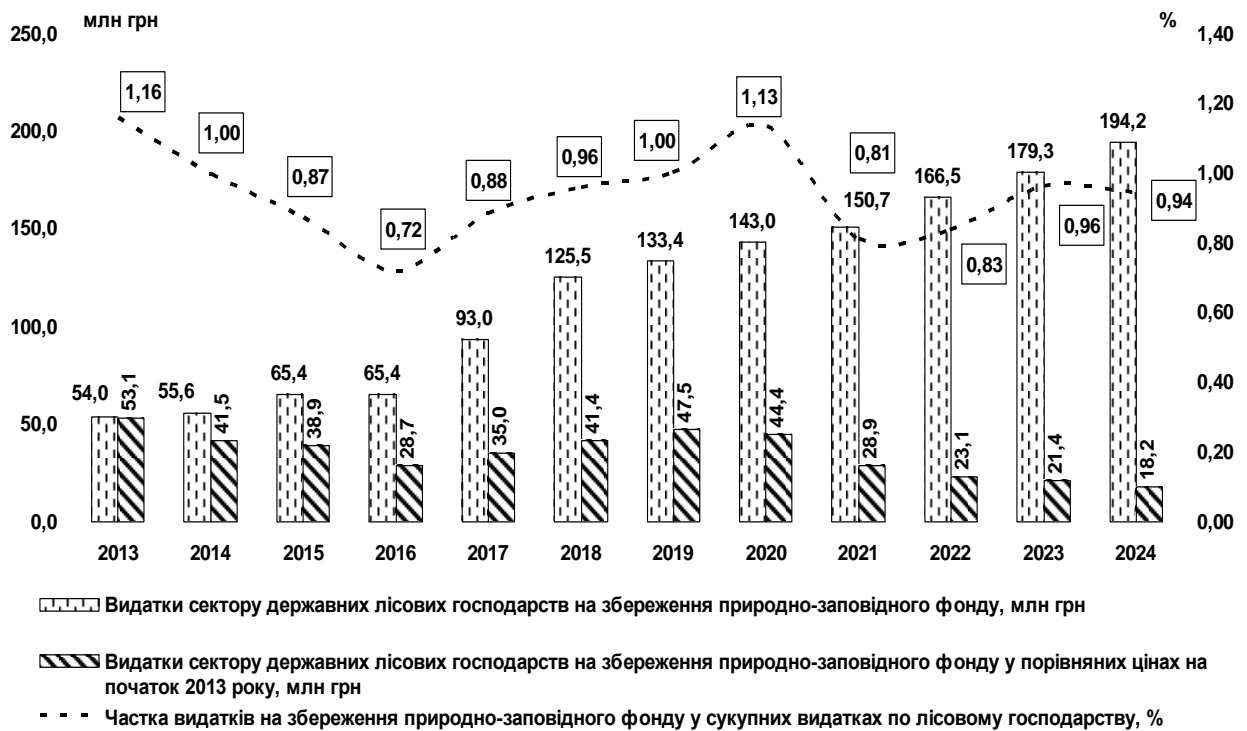

Рис. 2.5. Видатки сектору державних лісових господарств України на збереження природно-заповідного фонду у 2013-2024 роках*

Примітка. Розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України

Характеристикою недостатності фінансування процесів збереження природно-заповідного фонду у секторі державних лісових господарств виступає частка видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних видатках по лісовому господарству. У 2013-2024 роках даний показник коливався в інтервалі 0,72-1,13%. Такий низький відсоток фінансово-інвестиційного забезпечення збереження природно-заповідного фонду у секторі державних лісових господарств певною мірою зумовлений неможливістю цих суб'єктів діяльності повною мірою реалізувати комерційний потенціал заповідних територій та залучити фінансові ресурси приватного сектора. Широкий спектр екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами заповідних територій, створює сприятливі передумови для

розбудови інфраструктури рекреаційної діяльності, що у свою чергу дасть можливість ці послуги комерціалізувати, знизити захищеність і тим самим упередити поширення вогнищ виникнення пожеж та поширення лісових шкідників.

В окремих регіонах України в останні роки практикувалася розбудова мережі рекреаційних об'єктів у лісовому фонді. Виходячи з того, що заповідні території відзначаються підвищеним рівнем корисності лісів внаслідок збереження, примноження та відтворення біорізноманіття саме розбудова рекреаційної діяльності є одним з основних способів залучення додаткових фінансових ресурсів у сферу збереження природно-заповідного фонду у секторі державних лісових господарств.

Розвиток природно-заповідного фонду виступає важливою складовою діяльності сектору державних лісових господарств і потребує нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення. Вагомим джерелом покращення фінансування заповідних територій у даному секторі господарювання є розбудова мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, що дасть можливість забезпечити комерціалізацію екосистемних послуг та підвищити рівень комплексності використання лісоресурсного потенціалу в цілому. Також розбудова мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури упередить поширення пожеж, хвороб лісу та шкідників лісових насаджень.

РОЗДІЛ 3

РОЗРОБЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ОРГАНІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

3.1 Дорожня карта трансформації системи організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції

Система організації природоохоронних територій в Україні перебуває на етапі фундаментальних трансформаційних змін, зумовлених необхідністю адаптації до європейських стандартів охорони природи та сталого розвитку. Євроінтеграційні процеси, які активізувалися після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, висувають принципово нові вимоги до управління природоохоронними територіями, що потребує системного переосмислення існуючих підходів та механізмів їх функціонування. Сучасні виклики, пов'язані з імплементацією природоохоронних директив ЄС, зокрема Оселищної та Пташиної директив, формуванням екологічної мережі Natura 2000, а також необхідністю забезпечення ефективного збереження біорізноманіття в умовах глобальних кліматичних змін, вимагають розробки комплексної стратегії реформування національної системи природно-заповідного фонду.

Аналіз сучасного стану природоохоронних територій України свідчить про наявність численних системних проблем, які перешкоджають ефективному виконанню ними своїх функцій. Серед критичних викликів слід виділити фрагментарність та недостатню репрезентативність мережі природно-заповідного фонду, застарілі підходи до управління охоронюваними територіями, обмежене фінансування природоохоронної діяльності, конфлікти щодо використання земель і ресурсів, а також низький рівень залученості місцевих громад до процесів прийняття рішень. Ці проблеми значною мірою успадковані від радянської системи організації заповідної справи і не

відповідають сучасним європейським принципам інтегрованого управління природними ресурсами та екосистемними послугами.

Європейський досвід демонструє, що ефективна система охорони природи має базуватися на принципах екосистемного підходу, участі зацікавлених сторін у процесах управління, диверсифікації джерел фінансування природоохоронної діяльності та інтеграції природоохоронних цілей у секторальні політики. Імплементация цих принципів в українських реаліях потребує не лише законодавчих змін, але й глибокої інституційної трансформації, розвитку нових механізмів фінансування, модернізації системи управління та забезпечення реальної участі місцевих громад і приватного сектору в охороні природи. Особливої актуальності набуває питання гармонізації національного законодавства з *acquis communautaire* ЄС у сфері охорони довкілля, що є одним із ключових зобов'язань України в рамках євроінтеграційного процесу.

За таких умов виникає об'єктивна необхідність розробки комплексної дорожньої карти трансформації системи організації природоохоронних територій, яка б визначала чіткі етапи, механізми та інструменти реформування з урахуванням європейських стандартів та вимог. Така дорожня карта має охоплювати три взаємопов'язані етапи: перший етап (підготовчий), другий етап (основний) та третій етап (етап фінансового забезпечення). Перший, підготовчий етап, передбачає проведення фундаментальної підготовчої роботи, включаючи інвентаризацію об'єктів і територій природно-заповідного фонду, оцінку збитків від воєнних дій на об'єкти ПЗФ та наслідків російської збройної агресії, документальну та реальну імплементацию природоохоронних директив ЄС, а також удосконалення законодавчого забезпечення функціонування об'єктів ПЗФ місцевого значення.

Другий(основний) етап концентрується на впровадженні ключових структурних реформ, зокрема інституціоналізації угод публічно-приватного партнерства у сфері користування природоохоронними територіями, диверсифікації форм екологічного підприємництва, модернізації системи державного управління природоохоронними і територіями, удосконаленні

моделей управління природоохоронними територіями місцевого значення, переведенні малопродуктивних і деградованих сільськогосподарських угідь у регуляторну категорію земель ПЗФ, переведенні порушених внаслідок воєнних дій сільськогосподарських та лісових земель у категорію земель ПЗФ, а також модернізації рекреаційної інфраструктури природоохоронних територій.

Третій етап(етап фінансового забезпечення)спрямований на створення стійких механізмів фінансування природоохоронної діяльності через створення національного цільового позабюджетного фонду фінансування природоохоронних територій, формування мережі спеціальних бюджетних фондів фінансування природоохоронних територій, інституційне забезпечення запровадження механізмів краудфандингу та іноземного інвестування, формування регіональних та місцевих карбонових фондів, емісію зелених облігацій та запровадження зеленого банкінгу (рис. 3.1).

Реалізація цієї багатоетапної дорожньої карти дозволить не лише привести національну систему природоохоронних територій у відповідність до європейських стандартів, але й створити ефективну, фінансово стійку та соціально інтегровану модель управління природним капіталом України, яка забезпечуватиме збереження біорізноманіття, надання екосистемних послуг та сприятиме сталому розвитку територіальних громад в умовах євроінтеграції та постконфліктного відновлення країни.

Підготовчий етап формує фундаментальну базу для всіх наступних трансформаційних процесів і включає чотири ключові напрями діяльності. Інвентаризація об'єктів і територій природно-заповідного фонду є першочерговим завданням цього етапу. Станом на сьогодні природно-заповідний фонд України налічує понад 8 тис. об'єктів загальною площею приблизно 3,3 млн га, що становить близько 6% національної території. Цей показник значно менший порівняно з європейськими стандартами, де середній показник заповідності сягає 21%.

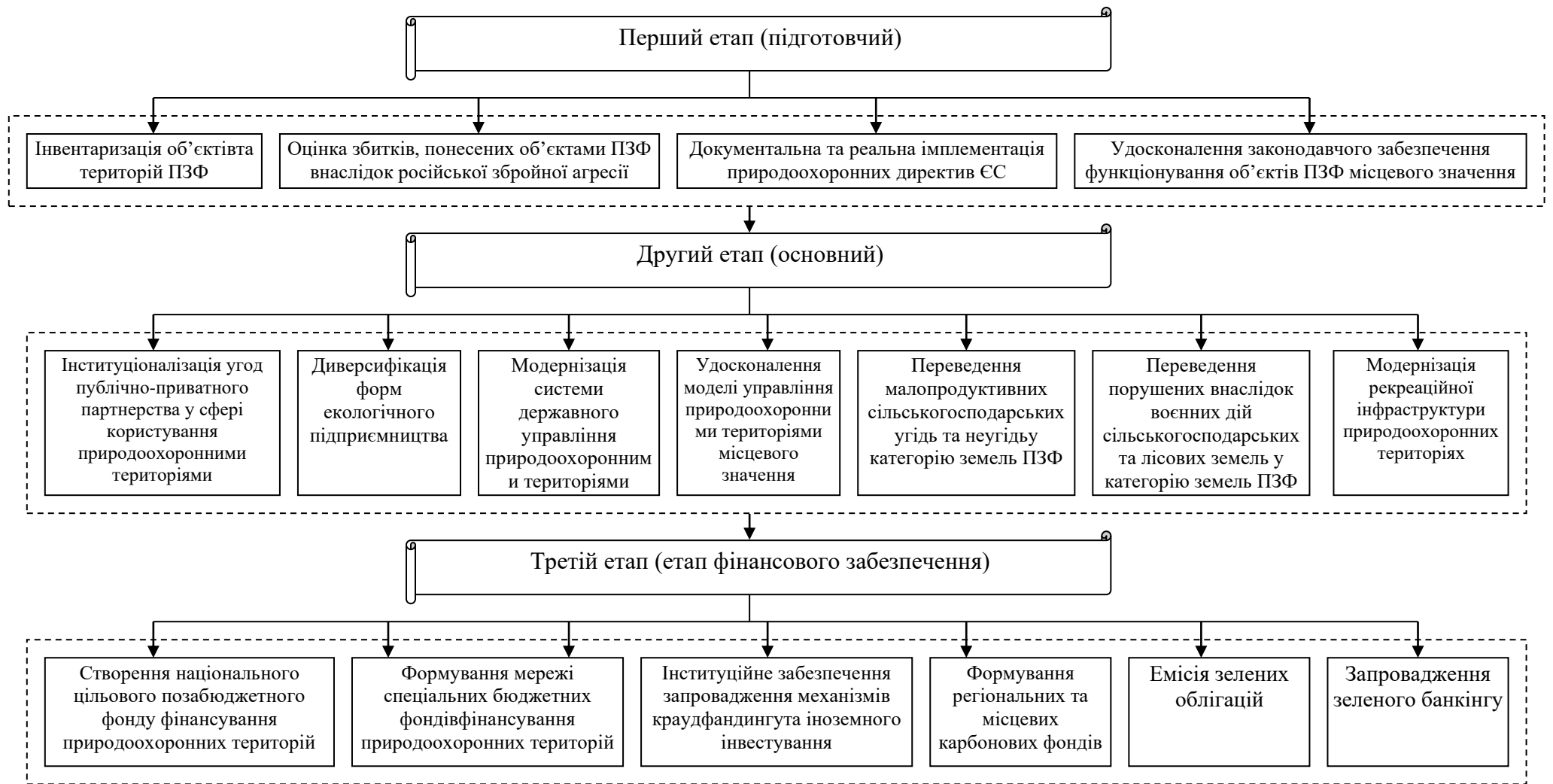

Рис. 3.1. Дорожня карта трансформації системи організації природоохоронних територій України в умовах євроінтеграції

Примітка. Побудовано автором

До складу ПЗФ входять 19 природних та 4 біосферних заповідники, 49 національних природних парків, 45 регіональних ландшафтних парків, 3078 пам'яток природи, 2729 заказників, 616 ботанічних і зоологічних садів, дендропарків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 793 заповідних урочища. Систематична інвентаризація потребує створення повної електронної бази даних про кожен об'єкт ПЗФ з детальною інформацією про їх площі, біорізноманіття, режими охорони та сучасний стан. Інтерактивний атлас природно-заповідного фонду України був створений для наочного відображення характеристик територій та інформування науковців, студентства та громадськості про розташування і стан ПЗФ станом на початок 2022 року [1].

Оцінка збитків, понесених об'єктами ПЗФ внаслідок воєнних дій, становить критично важливу складову підготовчого етапу. За попередніми оцінками, природоохоронні території України зазнали збитків на понад 7,2 млрд грн внаслідок російської агресії, хоча ці дані охоплюють лише ті території, які можна оцінити на контрольованих Україною землях. Війна вплинула на 900 заповідних територій загальною площею 1,2 млн га, що становить близько третини від загальної площі природно-заповідного фонду. Після підриву Каховської ГЕС були затоплені три національні природні парки, включаючи Нижньодніпровський і Кам'янецька Січ, які створювалися для охорони видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги. Науковці попереджають, що деякі види, представлені виключно в цих степових зонах, могли бути втрачені назавжди. П'ять національних парків та заповідників уже деокуповано, однак оцінити завдану шкоду поки неможливо через замінування територій. Для систематичної оцінки збитків було затверджено Методику визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії [2].

Документальна та реальна імплементація природоохоронних директив ЄС є ключовим євроінтеграційним зобов'язанням України. Згідно з Додатком ХХХ до Угоди про асоціацію, Україна має адаптувати своє законодавство до 26 директив та 3 регламентів ЄС у секторах управління довкіллям, якості атмосферного повітря, управління відходами та ресурсами, якості води та

управління водними ресурсами. Особливу увагу приділено транспонуванню Оселищної директиви (92/43/ЄС) та Пташиної директиви (2009/147/ЄС), які є наріжним каменем природоохоронного законодавства ЄС. Прийняття законопроекту про території Смарагдової мережі стане важливим кроком на шляху транспонування цих директив і запустить реформу в галузі охорони природи. Для директив горизонтального блоку Україна не може просити перехідні періоди у переговорному процесі, тобто на момент вступу в ЄС має бути не лише прийняте відповідне законодавство, а й все повинно ідеально працювати на практиці. Імплементация передбачає не лише прийняття законів, але й створення відповідних інституційних механізмів, систем моніторингу та контролю [3].

Удосконалення законодавчого забезпечення функціонування об'єктів ПЗФ місцевого значення завершує підготовчий етап. Це передбачає розробку чіткіших правових механізмів створення, управління та фінансування об'єктів місцевого значення, які становлять значну частину загальної мережі ПЗФ. Необхідне посилення відповідальності місцевих органів влади за збереження цих територій, створення прозорих процедур прийняття рішень щодо зміни меж і режимів охорони, а також забезпечення участі громадськості в управлінні природоохоронними територіями.

Підготовчий етап закладає необхідну інформаційну, нормативну та інституційну основу для масштабної трансформації. Без повної інвентаризації, об'єктивної оцінки воєнних збитків та юридичної гармонізації з європейськими стандартами неможливо ефективно впроваджувати структурні реформи. Особливо критичним є одночасне виконання всіх чотирьох складових, оскільки вони взаємопов'язані та формують цілісну систему знань про об'єкти ПЗФ та правові рамки їх функціонування.

Основний етап характеризується впровадженням системних структурних реформ і складається з семи взаємопов'язаних напрямів. Інституціоналізація угод публічно-приватного партнерства (ППП) у сфері користування природоохоронними територіями відкриває нові можливості для залучення приватних інвестицій. Верховна Рада ухвалила новий закон про публічно-

приватне партнерство, який спрощує участь приватного бізнесу у відновленні через механізм ППП, вирішує проблеми бюрократичних процедур, передбачає фінансові гарантії для інвесторів. ППП застосовується в різних сферах, включаючи туризм, відпочинок, рекреацію, культуру та спорт, що має безпосереднє відношення до функціонування природоохоронних територій. Механізм ППП дозволяє залучити приватний капітал для розвитку рекреаційної інфраструктури, екологічного туризму, систем моніторингу та охорони природних комплексів без втрати державного контролю над об'єктами ПЗФ. Важливо створити спеціальні умови для ППП у природоохоронній сфері, які б гарантували збереження екологічних цінностей при одночасному розвитку економічно життєздатних проєктів [4].

Диверсифікація форм екологічного підприємництва передбачає розширення спектру бізнес-моделей, які можуть функціонувати на територіях ПЗФ або в їх буферних зонах. Це включає розвиток екологічного туризму, виробництво органічної продукції, надання екосистемних послуг, організацію освітніх програм та наукових експедицій. Створення сприятливого середовища для екологічного підприємництва дозволить генерувати додаткові доходи для фінансування природоохоронної діяльності, створювати робочі місця для місцевих громад та підвищувати усвідомлення суспільством цінності природних комплексів.

Модернізація системи державного управління природоохоронними територіями потребує реформування організаційних структур, впровадження сучасних інформаційних технологій та підвищення кваліфікації персоналу. Необхідне створення єдиної цифрової платформи управління ПЗФ, яка б інтегрувала дані моніторингу, фінансової звітності, планування заходів та контролю за їх виконанням. Важливим є також перехід від фрагментованого управління окремими об'єктами до інтегрованого басейнового та ландшафтного підходу, який враховує екологічні зв'язки між територіями.

Удосконалення моделей управління природоохоронними територіями місцевого значення передбачає передачу більших повноважень територіальним громадам при забезпеченні належного державного нагляду. Децентралізація

управління має супроводжуватися розбудовою спроможності місцевих органів влади, створенням консультативних рад за участю експертів та представників громадськості, впровадженням систем звітності та моніторингу ефективності управління.

Переведення малопродуктивних і деградованих сільськогосподарських угідь у регуляторну категорію земель ПЗФ є важливим механізмом розширення природоохоронної мережі без конфлікту з активним землекористуванням. Значні площі земель, які втратили свою продуктивність внаслідок ерозії, засолення, забруднення або інших причин, можуть бути відновлені через природну або спрямовану ренатуралізацію. Це дозволить не лише розширити ПЗФ, але й відновити екосистемні послуги, створити екологічні коридори та підвищити стійкість ландшафтів до змін клімату.

Переведення порушених внаслідок воєнних дій сільськогосподарських та лісових земель у категорію земель ПЗФ є специфічним викликом, зумовленим російською агресією. Землі, забруднені важкими металами, заміновані, зруйновані вибухами або іншим чином постраждали від воєнних дій, потребують тривалого періоду відновлення. Їх переведення в категорію природоохоронних територій з особливим режимом може стати оптимальним рішенням, яке дозволить здійснювати контрольоване відновлення при мінімізації ризиків для населення. Міжнародний досвід свідчить, що подібні території можуть залишатися закритими для активної господарської діяльності десятиліттями.

Модернізація рекреаційної інфраструктури природоохоронних територій завершує основний етап. Розвиток екологічного туризму потребує створення сучасної, але екологічно сумісної інфраструктури: маршрутів, інформаційних центрів, місць для спостереження за природою, засобів комунікації. Важливо знайти баланс між доступністю природоохоронних територій для відвідувачів та збереженням їх природних цінностей. Модернізація має відбуватися на принципах зеленого будівництва з мінімальним впливом на довкілля.

Основний етап є найбільш складним та трансформаційним, оскільки потребує одночасного впровадження численних реформ у різних напрямках.

Ключовою є синхронізація всіх семи складових для забезпечення синергетичного ефекту. Особливо важливим є створення механізмів ППП та розвиток екологічного підприємництва, які забезпечують економічну основу для довгострокової стійкості природоохоронних територій. Водночас критичним залишається питання відновлення постраждалих від війни земель, що вимагає міждисциплінарного підходу та міжнародної підтримки.

Етап фінансового забезпечення спрямований на створення стійких і диверсифікованих джерел фінансування природоохоронної діяльності та включає шість ключових напрямів. Створення національного цільового позабюджетного фонду фінансування природоохоронних територій передбачає акумулювання коштів з різних джерел для цільового використання на потреби ПЗФ. Такий фонд може формуватися за рахунок екологічних зборів, штрафів за порушення природоохоронного законодавства, добровільних внесків, міжнародної технічної допомоги та інших надходжень. Створення незалежного від щорічних бюджетних призначень джерела фінансування підвищить стабільність та передбачуваність фінансування природоохоронних заходів.

Формування мережі спеціальних бюджетних фондів фінансування природоохоронних територій на регіональному та місцевому рівнях доповнить національний фонд. Це дозволить територіальним громадам мати власні фінансові інструменти для підтримки об'єктів ПЗФ місцевого значення, реагувати на специфічні місцеві потреби та залучати місцевих благодійників і бізнес до природоохоронної діяльності.

Інституційне забезпечення запровадження механізмів краудфандингу та іноземного інвестування відкриває нові можливості для залучення коштів. Краудфандинг дозволяє мобілізувати невеликі внески великої кількості громадян для конкретних природоохоронних проєктів, підвищуючи громадську залученість. Створення прозорих механізмів для іноземних інвестицій, включаючи податкові стимули та гарантії, може залучити значні кошти від міжнародних природоохоронних організацій, благодійних фондів та соціально відповідальних інвесторів.

Формування регіональних та місцевих карбонових фондів базується на принципах торгівлі вуглецевими кредитами. Вуглецеві кредити являють собою електронний актив, який підтверджує скорочення викидів певного обсягу парникових газів. Як правило один кредит відповідає одній тонні викидів у CO₂ еквіваленті WWF. Природоохоронні території, особливо лісові екосистеми та водно-болотні угіддя, здатні поглинати значні обсяги вуглецю. Створення регіональних карбонових фондів дозволить монетизувати цю екосистемну послугу, генеруючи додаткові доходи для природоохоронних територій через продаж вуглецевих кредитів на міжнародних ринках [5].

Емісія зелених облігацій є інноваційним фінансовим інструментом для залучення капіталу на природоохоронні цілі. Зелені облігації – це боргові цінні папери, кошти від розміщення яких спрямовуються виключно на фінансування екологічних проєктів. За останнє десятиліття у розвинених країнах значно розширилися різні варіанти зеленого фінансування, включаючи зелені облігації, інвестиційні трасти зеленої інфраструктури та зелені індекси продукції Ecologia. Емісія державних або муніципальних зелених облігацій для фінансування розвитку природоохоронних територій може залучити інституційних інвесторів, пенсійні фонди та приватних осіб, зацікавлених у соціально відповідальних інвестиціях [6].

Запровадження зеленого банкінгу завершує систему фінансового забезпечення. Зелений банкінг передбачає надання банківських послуг клієнтам, які втілюють проєкти, пов'язані з ефективним використанням ресурсів та зменшенням шкідливого впливу на довкілля. УКРГАЗБАНК став першим екобанком в Україні, впроваджуючи програми підтримки відновлюваної енергетики та інших екологічних ініціатив [9]. Зелені кредити надаються на проєкти, що є екологічно чистими або роблять позитивний внесок у пом'якшення наслідків зміни клімату, включаючи проєкти з відновлюваної енергетики, зеленого будівництва та ініціативи циркулярної економіки [7]. Створення спеціальних програм зеленого кредитування для проєктів, пов'язаних з природоохоронними територіями, може стимулювати розвиток

екологічного туризму, відновлювальної енергетики в національних парках та інших екологічно відповідальних ініціатив [8].

Етап фінансового забезпечення є вирішальним для довгострокової стійкості системи природоохоронних територій. Диверсифікація джерел фінансування знижує залежність від державного бюджету та створює стабільну фінансову базу. Особливо перспективними є ринкові механізми, такі як карбонові кредити та зелені облігації, які дозволяють монетизувати екосистемні послуги природоохоронних територій. Важливо, що всі шість складових цього етапу є взаємодоповнюючими і формують комплексну систему фінансування, здатну забезпечити потреби як великих національних парків, так і невеликих об'єктів місцевого значення. Успішна реалізація цього етапу потребує не лише створення відповідних інституцій та механізмів, але й формування культури екологічно відповідального інвестування серед бізнесу та населення.

Трансформація системи організації природоохоронних територій України є не просто технічним завданням адаптації до європейських стандартів, а фундаментальною зміною парадигми національної природоохоронної політики, яка вимагає переосмислення базових підходів до управління природним капіталом країни в умовах безпрецедентних викликів сучасності. Запропонована трифазна дорожня карта представляє комплексну стратегію, що синтезує інституційні, фінансові, управлінські та законодавчі реформи в єдину систему послідовних і взаємопов'язаних дій.

Унікальність української ситуації полягає в необхідності одночасного вирішення трьох масштабних завдань: відновлення природоохоронних територій після воєнної руйнації, імплементації європейського природоохоронного *acquis communautaire* та створення економічно життєздатної моделі функціонування ПЗФ. Серед ключових післявоєнних цілей визначено збільшення площі природоохоронних територій до двадцяти відсотків загальної площі України, реалізацію рекреаційного потенціалу природоохоронних територій та створення десяти національних парків європейського зразка. Це амбітне завдання, враховуючи, що нині заповідність

України становить лише близько шести відсотків території, тоді як європейський стандарт перевищує двадцять відсотків.

Підготовчий етап є критично важливим фундаментом, оскільки без повної інвентаризації об'єктів ПЗФ, об'єктивної оцінки воєнних збитків та юридичної гармонізації неможливо здійснювати обґрунтовані управлінські рішення [10]. Особливо важливою є імплементація природоохоронних директив ЄС, зокрема створення Смарагдової мережі як передумови майбутньої інтеграції в систему Natura 2000. Україна будує власне смарагдове законодавство і в останні роки стала європейським лідером у цій галузі, що свідчить про значний прогрес у створенні правових механізмів збереження біорізноманіття.

Основний етап є найбільш трансформаційним і містить найскладніші виклики. Інституціоналізація ППП відкриває принципово нові можливості для залучення приватних інвестицій без втрати державного контролю, що особливо актуально в умовах обмежених бюджетних ресурсів. Модернізація систем управління природоохоронними територіями місцевого значення через децентралізацію повноважень відповідає загальнонаціональним реформам і дозволяє підвищити ефективність прийняття рішень на місцевому рівні. Переведення малопродуктивних і деградованих сільськогосподарських угідь, а також постраждалих від війни земель у категорію ПЗФ є інноваційним підходом, що дозволяє розширити природоохоронну мережу при одночасному відновленні екосистемних функцій ландшафтів.

Етап фінансового забезпечення вирішує найболючішу проблему природоохоронної сфери – хронічний дефіцит фінансування. Диверсифікація джерел через створення цільових фондів, емісію зелених облігацій, запровадження механізмів краудфандингу та формування карбонових фондів створює багатоканальну систему фінансування, стійку до бюджетних коливань. Особливо перспективним є розвиток зеленого банкінгу та монетизація екосистемних послуг через ринки вуглецевих кредитів, що дозволяє природоохоронним територіям генерувати власні доходи.

Критичним фактором успіху є синхронізація всіх етапів і забезпечення їх взаємозв'язку. Кожен етап створює передумови для наступного: без підготовчої роботи неможливі структурні реформи, а без структурних реформ не запрацюють фінансові механізми. Особливо важливим є врахування воєнного контексту та інтеграція природоохоронних пріоритетів у загальнонаціональну стратегію відновлення країни. Співробітництво між Україною та ЄС має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів, що повністю узгоджується з цілями запропонованої дорожньої карти.

Впровадження дорожньої карти потребує не лише фінансових і технічних ресурсів, але й політичної волі, міжсекторальної координації та широкої громадської підтримки. Успіх трансформації залежатиме від здатності українського суспільства подолати застарілі стереотипи про природоохоронні території як «заморожені активи» і усвідомити їх роль як джерела екосистемних послуг, рекреаційних можливостей та економічного розвитку територіальних громад. Реалізація запропонованої стратегії дозволить Україні не просто досягти європейських стандартів у природоохоронній сфері, але й створити інноваційну модель управління природним капіталом, яка може стати прикладом для інших країн, що перебувають на шляху євроінтеграції та постконфліктного відновлення.

Трансформація системи організації природоохоронних територій в Україні є комплексним багатоетапним процесом, що охоплює інституційні, законодавчі, управлінські та фінансові реформи. Успіх цієї трансформації залежить від синхронізованого впровадження всіх складових трьох етапів, адекватного ресурсного забезпечення та політичної волі. Особливо важливим є врахування воєнного контексту та необхідності відновлення постраждалих територій. Реалізація запропонованої дорожньої карти дозволить не лише привести національну систему ПЗФ у відповідність до європейських стандартів, але й створити економічно життєздатну, екологічно ефективну та соціально інклюзивну модель управління природними ресурсами України.

3.2 Імплементация європейського досвіду екологічного регулювання використання природоохоронних територій

В умовах переведення національного господарства на модель сталого та низьковуглецевого розвитку стає все більш ваговою роль природоохоронних територій у забезпеченні стійкості еколого-економічних систем. Тому доцільним є перегляд ролі природоохоронних територій в стабілізації екологічної обстановки в цілому. У даному контексті важливого значення набуває становлення системи екологічного регулювання використання природоохоронних територій на основі умонтування в таку систему дозвільно-регламентних та фінансово-економічних інструментів.

В умовах масштабної трансформації глобальної природоохоронної інфраструктури та підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, яка передбачає обов'язкову імплементацию комплексу природоохоронних директив в регуляторний механізм природокористування, ключовою складовою модернізації екологічної інфраструктури в Україні виступає перегляд пріоритетів розбудови інфраструктури природно-заповідної справи. Така розбудова охоплює капітальний та поточний ремонт будівель та установ природно-заповідного фонду, проведення спеціальних заходів, спрямованих на збереження унікальних природних біогеоценозів та запобігання знищенню чи пошкодженню природних комплексів територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Прикметна риса євроінтеграційного вектору розвитку природоохоронної сфери України – це розширення площі природоохоронних територій відповідно до вимог ЄС. У 2014-2025 роках внаслідок російської збройної агресії було знищено унікальні лісові біогеоценози та водно-болотні угіддя, а також порушено сформовані роками ландшафти. Саме за рахунок таких територій необхідно розширювати площу природоохоронних територій, що, з однієї сторони, сформує передумови для їх відновлення та відтворення, а з іншої – дасть можливість виконати вимоги ЄС щодо розширення ареалу природоохоронних територій. Таким чином також вдасться усунути рецидив

попередніх років, коли вимоги ЄС щодо розширення площі територій природно-заповідного фонду виконувалися суто за рахунок земель лісогосподарського призначення, що звужувало ареал виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів [23]. Означений фактор і має детермінувати пріоритети імплементації європейського досвіду екологічного регулювання використання природоохоронних територій.

На основі проведених досліджень встановлено, що екологічне регулювання господарської діяльності на природоохоронних територіях у ЄС має важливе значення для збереження біорізноманіття, захисту екосистем і сприяння сталому розвитку. Можна навести декілька основних правил і підходів, які використовуються.

Основним виступає природоохоронне законодавство ЄС:

1) *Директива про середовище існування (92/43/EEC)*. Ця директива встановлює мережу ЄС Natura 2000, яка включає спеціальні заповідні території (SAC) і спеціальні охоронні території (SPA). Вона вимагає від держав-членів вживати заходів для підтримки або відновлення природних середовищ існування та видів, перелічених у додатках до нього.

2) *Директива про птахів (2009/147/EC)*. Ця директива спрямована на збереження всіх видів диких птахів, які природно зустрічаються в ЄС, та їхніх середовищ існування. Вона встановлює статус ООПТ (особливо охоронних природних територій) для збереження птахів та місць їх проживання.

3) *Правила Natura 2000*. Ці правила встановлюють правила управління об'єктами Natura 2000, включаючи обмеження на господарську діяльність, яка може завдати шкоди середовищам існування або видам.

4) *Оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС)*. Проекти розвитку в межах або поблизу заповідних територій можуть потребувати ОВНС для оцінки їхнього потенційного впливу на навколишнє середовище. Цей процес допомагає гарантувати, що економічна діяльність не завдасть шкоди охоронюваним середовищам існування або видам.

5) *Стратегічна екологічна оцінка (CEO)*. CEO проводиться для планів і програм, які можуть мати значний вплив на навколишнє середовище. Вони

допомагають інтегрувати екологічні міркування у підготовку та ухвалення планів і програм, у тому числі тих, що стосуються економічного розвитку.

Така економічна діяльність, як видобуток корисних копалин, лісозаготівля, сільське господарство та розвиток інфраструктури в заповідних зонах, може потребувати дозволів або ліцензій. Ці дозволи часто супроводжуються умовами пом'якшення впливу на навколишнє середовище та забезпечення відповідності природоохоронним нормам.

б) *Зонування та планування землекористування.* Природоохоронні території часто підпадають під спеціальні плани зонування та землекористування, які регулюють види економічної діяльності, дозволені в різних зонах. Наприклад, певні території можуть бути призначені для туризму, тоді як інші заборонені для розвитку.

Туризм у заповідних зонах регулюється, щоб мінімізувати його вплив на навколишнє середовище. Це може включати обмеження на кількість відвідувачів, визначені маршрути та вказівки щодо розвитку інфраструктури для запобігання деградації середовища проживання.

7) *Агроекологічні схеми.* Ці схеми надають фінансові стимули фермерам і землевласникам, які застосовують екологічно чисті методи ведення сільського господарства в природоохоронних зонах. Це допомагає підтримувати сільськогосподарську діяльність, одночасно зберігаючи біорізноманіття.

8) *Регулювання рибальства та аквакультури.* Рибальська діяльність у заповідних зонах регулюється з метою запобігання надмірному вилову риби та захисту морських середовищ існування. Це включає встановлення обмежень на вилов, встановлення морських охоронних територій і регулювання знарядь лову.

9) *Правила видобутку ресурсів.* Діяльність з видобутку корисних копалин у природоохоронних зонах або поблизу них регулюється суворими правилами, щоб запобігти руйнуванню середовища проживання, забрудненню води та іншим впливам на навколишнє середовище.

10) *Інформування та освіта громадськості.* Положення часто включають заходи про інформування громадськості та освіту для інформування зацікавлених сторін про важливість збереження та нормативні акти, що регулюють економічну діяльність на охоронюваних територіях.

Ці правила та підходи спрямовані на те, щоб збалансувати економічний розвиток із збереженням природи, забезпечуючи стале використання природних ресурсів, одночасно захищаючи біорізноманіття та екосистеми в природоохоронних зонах ЄС.

У передовій іноземній практиці вже багато років використовуються різноманітні форми екологічного регулювання та фінансового забезпечення використання природоохоронних територій, що дають можливість забезпечити високий рівень комерціалізації цих територій та обмежити еколого-деструктивну та природо-руйнівну діяльність. Основна проблема фінансування проєктів залучення у господарський обіг природоохоронних територій полягає в тому, що більшість благ природи наразі не мають фінансової ринкової вартості, незважаючи на те, що природа є основою виживання та процвітання людства. Це також пов'язано з тим, що більшість природно-ресурсних активів в Україні є недокапіталізованими з огляду на тривале домінування централізованої вертикалі адміністративного управління природокористуванням та охороною навколишнього природного середовища.

Щоб допомогти природним проєктам отримати дохід і розблокувати комерційні джерела фінансування, що підлягають відшкодуванню, необхідно визначити конкретні джерела створення фінансової вартості, які слід розглянути, або у формі потоків доходу, або створення фінансової вартості на рівні проєкту: 1) кредити: вуглецеві кредити; кредити за біорізноманіття (преміальні кредити); болотні кредити (кредити на відтворення потенціалу водно-болотних угідь); інші кредити (блакитні або інші конкретні кредити, пов'язані з природними заповідниками); 2) страхові внески: у формі параметричного або громадського страхування та місцевих/регіональних угод. Угоди зі страховими компаніями щодо зниження страхових премій для подальших інвестицій у природоохоронні рішення; 3) зменшення витрат: цього

можна досягти за рахунок кращого управління ресурсами, зменшення фізичного ризику та уникнення витрат на експлуатацію та технічне обслуговування, які можна змоделювати наперед, включаючи ключові показники для укладання договору про надання послуг в частині користування природоохоронними територіями; 4) продаж продуктів і товарів: включаючи деревину, продукти та туризм; 5) податок на екосистемні послуги: лобіювання конкретних місцевих або національних податків, які забезпечать потік доходів для конкретних природних проєктів, які будуть діяти після їх встановлення. Сьогодні інституціоналізація фіскальних інструментів регулювання господарського освоєння екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами, має забезпечити підвищення заінтересованості природокористувачів у комерціалізації таких послуг і формуванні на їх основі системи рекреаційного природокористування. Екосистемні послуги природоохоронних територій також відіграють вагомую агролісомеліоративну та ґрунтоохоронну роль у збереженні та зміцненні агроландшафтів і упереджують прояви руйнації природних біогеоценозів.

Незважаючи на значний інтерес до природних проєктів, приватні організації все ще далекі від зобов'язань щодо широкомасштабного розміщення капіталу. Переважна більшість капіталу, спрямованого на рішення, засновані на використанні природних ресурсів, надходить із державних джерел фінансування – поєднання грантів від Європейського Союзу чи благодійних джерел і місцевого чи регіонального фінансування. Типові інвестиції ЄС у рішення, засновані на використанні природних ресурсів, відносно невеликі у фінансовому вираженні, в середньому менше 2 млн євро на проєкт [19]. Водночас в останні роки спостерігається прискорене зростання обсягів природоохоронних інвестицій. Багато регіонів України є привабливими в цьому відношенні, оскільки мають сприятливі передумови для комерціалізації екосистемних послуг і відіграють вагомую роль у зміцненні асиміляційної місткості територій.

Близько 75-91% фінансування природоохоронних видатків надходить із державних джерел (EIB, 2023; UNEP, 2019; Urban Nature Atlas). Це пов'язано з

тим, що NBS (рішення, засновані на природокористуванні) зазвичай вважаються суспільним благом через переваги, які вони приносять громадам, і через те, що компаніям важко отримати від них прибуток. Зокрема, використання грантів і державних бюджетів зазвичай називають основними інструментами фінансування природоохоронних видатків у Європейському Союзі (ЄІБ, 2023) (рис. 3.2).

Характеристики проєкту, включаючи цілі або масштаб втручання, впливають на структуру фінансування та установи, відповідальні за управління проєктом. Наприклад, хоча міські парки чи сади зазвичай фінансуються та управляються місцевими органами влади, ми можемо побачити (наприклад, в Атласі міської природи), що невеликі зелені зони в будівлях, такі як зелені дахи чи стіни, часто зустрічаються як частина більшого комерційного будівництва. Вони частіше впроваджуються приватними компаніями, ніж інші типи NBS, і їх комерціалізація є більш поширеною.

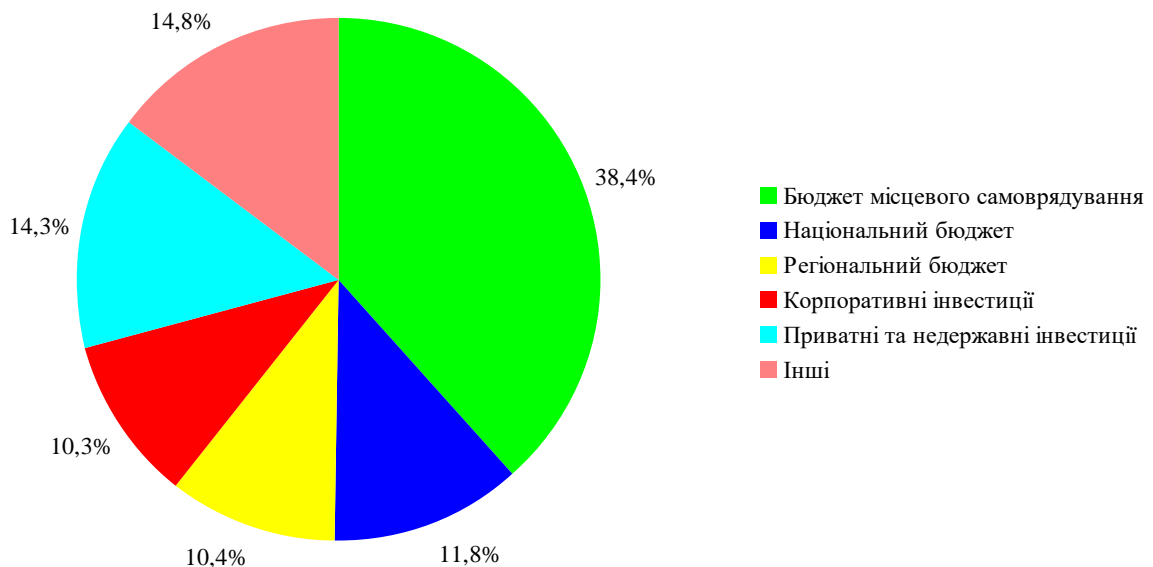

Рис. 3.2. Джерела фінансування природоохоронних територій в ЄС*

Примітка. Eurostat <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

В умовах розширення площі природоохоронних територій потребують розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури задля здійснення природооблаштувальних робіт та створення умов для розширеного відтворення, збереження та примноження біорізноманіття. З іншого боку, такі проєкти, як повторна натуралізація річкового басейну чи ініціатива з відновлення лісів, зазвичай підпадають під сферу компетенції регіональних або місцевих органів державної влади або публічно-приватного партнерства, виходячи з того, що вони потребують технічної експертизи та координації для управління.

Приведене вище детермінує необхідність становлення інститутів організації природоохоронних територій місцевого значення, що дасть змогу підвищити заінтересованість органів місцевого самоврядування у примноженні комунальних природно-ресурсних активів як одного з нових полюсів соціально-економічного піднесення. Збільшення кількості природоохоронних територій місцевого значення дозволить прискореними темпами виконати вимоги ЄС стосовно збільшення площі земель природно-заповідного фонду та забезпечити імплементацію у вітчизняний регуляторний механізм природокористування комплексу природоохоронних та природно-ресурсних директив ЄС. В умовах недостатності коштів для фінансування природоохоронних територій місцевого значення доцільною є інституціоналізація різноманітних форм публічно-приватного партнерства, яке дозволить консолідувати кошти публічних бюджетів та кошти підприємницького сектора задля фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи.

Передова іноземна практика демонструє необхідність урізноманітнення методів та інструментів фінансування потреб природно-заповідної справи, оскільки примноження потенціалу біорізноманіття зміцнює асиміляційну місткість територій та забезпечує поступове просування у фазу низьковуглецевого розвитку. Особливої актуальності набуває використання інноваційних інструментів фінансування проєктів природооблаштування територій природно-заповідного фонду. Крім того, інноваційні інструменти фінансування, такі як зелені державні закупівлі, зелене фінансування або інші

ринкові інструменти (такі як податкові знижки або плата за користувачів) все частіше застосовуються у високорозвинених країнах. Ця тенденція частково зумовлена зусиллями з поширення інформації про можливості ведення бізнесу, пов'язаного з природоохоронною діяльністю. Такі проєкти, як «Connecting Nature», що фінансуються ЄС, працюють разом із місцевою владою, громадами та галузевими партнерами, які інвестують у впровадження NBS у містах. Вони вимірюють вплив цих проєктів, а також сприяють створенню та зростанню комерційних і соціальних підприємств, які займаються екологічним реінжинірингом природоохоронних територій. Доцільність екологічного реінжинірингу природоохоронних територій впливає з того, що окремі об'єкти природно-заповідного фонду зазнали деструктивного та природо-руйнівного впливу внаслідок широкомасштабного вторгнення на територію України російських загарбників. Такий екологічний реінжиніринг являє собою комплекс інженерно-технічних, гідромеліоративних та інших заходів, спрямованих на розширене відтворення та захист природних біогеоценозів. Реалізація заходів по екологічному реінжинірингу природоохоронних територій стане можливою за умови використання для цих потреб частини міжнародної фінансової та технічної допомоги, а також грантових та філантропічних коштів.

Доцільність диверсифікації джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку природоохоронних територій впливає з того, що лише державного фінансування недостатньо для фінансування всіх необхідних інвестицій для відновлення та захисту природи та біорізноманіття. Крім того є ризики, пов'язані із розвитком приватного фінансування. Водночас створення інституційного підґрунтя для випуску зелених облігацій, карбонових сертифікатів та зеленого банкінгу дасть змогу акумулювати великі обсяги фінансових ресурсів у сфері природно-заповідної справи. Емісія зелених облігацій у формі муніципальних запозичень дасть змогу накопичувати фінансові ресурси природоохоронного спрямування на місцевому рівні, що дозволить упорядкувати природоохоронні території місцевого значення та розбудувати екологічну інфраструктуру цих територій. Враховуючи те, що природоохоронні території відзначаються високим рівнем асиміляційної

місткості і забезпечують досягнення цілей кліматичної нейтральності вони можуть у середньостроковій перспективі здійснювати випуск карбонових сертифікатів, які будуть реалізовуватися серед підприємств-забруднювачів довкілля. Інституціоналізація зеленого банкінгу потребує формування мережі банківських установ, котрі будуть спеціалізуватися на фінансуванні потреб суб'єктів природно-заповідної справи, в першу чергу в частині розбудови інфраструктури збереження, примноження та розширеного відтворення біорізноманіття.

Світова практика демонструє, що природоохоронний бізнес стає все більш інвестиційно привабливим. Привабливість природоохоронних територій для потенційних інвесторів впливає з того, що саме ці території дадуть можливість реалізувати комплекс проектів в межах Цілей сталого розвитку, затверджених ООН, і поступово наближати вітчизняну природно-заповідну справу до кращих іноземних лекал регуляторного впливу на функціонування природоохоронних територій.

Враховуючи це, приватні інвестори зацікавлюються NBS, а підприємства, які прагнуть включити природоохоронну діяльність у свою діяльність, зростають. Існують різні способи, за допомогою яких компанії можуть працювати з концепцією NBS, наприклад, інвестуючи в ці рішення за допомогою «альтруїстичного» підходу та приймаючи нижчі норми прибутковості або взагалі не приймаючи їх. У першому випадку ці інвестиції можуть бути здійснені незалежною приватною структурою, яка прагне створити позитивний вплив на громаду, або бізнесом, який прагне інвестувати в екологічні рішення та зменшити власні викиди вуглецю. У другому випадку компанії прагнуть включити відтворення біорізноманіття у власну діяльність, щоб підвищити свою стійкість. У цьому відношенні в останні роки з'явилася концепція «підприємств, заснованих на природоохоронній діяльності» (NBE), щоб позначити «підприємство, що займається економічною діяльністю, яке використовує природні ресурси на стійкій основі як основний елемент пропозиції своїх продуктів/послуг». Проект Horizon 2020 «Connecting Nature» розробив цю концепцію та вивчив різні види діяльності, якими зазвичай

займаються NBEs. Цікавим прикладом компаній, що працюють у сфері користування природоохоронними територіями, є страхові компанії, які використовують NBS або інфраструктуру, засновану на природокористуванні.

Нарешті, Європейський Союз також є значним спонсором NBS у Європі. Фактично ЄС виділив понад 240 млн євро на дослідницькі проекти NBS. Крім того, у Стратегії збереження біорізноманіття до 2030 року передбачено, що 30% коштів, виділених на боротьбу з кліматом, будуть інвестовані в біорізноманіття та рішення, засновані на природоохоронній діяльності [22]. У країнах Європейського Союзу спостерігається невпинне зростання інтересу до реалізації проєктів реінжинірингу природоохоронних територій. Це у підсумку дозволяє забезпечувати вищий рівень поглинання вуглекислого газу та наближає територіальні утворення до стану кліматичної нейтральності. Кошти публічних бюджетів різного таксономічного рівня завдяки розвиненій інфраструктурі фінансових ринків доповнюються коштами глобальних екологічних фондів, коштами підприємницького сектора, а також коштами, акумульованими на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства.

Треба також визнати факт того, що суб'єкти природно-заповідної справи активно використовують внутрішній потенціал задля підвищення рівня капіталізації наявних природно-ресурсних активів. Внутрішній потенціал використовується на основі розширення спектра послуг, котрі надаються на платній основі. У Німеччині важливим джерелом інвестування природоохоронних територій виступають кошти бюджетів федеральних земель, які великою мірою інколи відіграють більш вагоме значення у фінансуванні природно-заповідної справи, ніж кошти федерального бюджету. Це дає можливість ефективно розвивати екологічну інфраструктуру природоохоронних територій місцевого значення і досягати цілей кліматичної нейтральності.

Такий досвід доцільно використати в Україні і забезпечити більш вагому роль обласних бюджетів у фінансуванні потреб природоохоронних територій. Тим більше, що за обласним рівнем закріплено функції реалізації регіональної екологічної політики. Фінансування природно-заповідної справи за рахунок

обласних бюджетів стане можливим, якщо на рівні бюджетів даного таксономічного рівня будуть формуватися спеціальні бюджетні фонди за рахунок концентрації в них частини рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів та екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища.

Враховуючи те, що територія України відзначається значною територіальною неоднорідністю природно-ресурсних та природно-кліматичних умов, доцільно вивчати кращі практики реалізованих проєктів у галузі охорони природи та водного господарства, енергетики, транспорту та рибальства різноманітними країнами ЄС. Такими проєктами виступають:

1) Альпійсько-Адріатичний регіон: інтегроване управління природоохоронними територіями (ERDF: INTERREG III B CADSES). Інтегроване управління природоохоронними територіями дозволяє забезпечувати результативне використання одного природного ресурсу без нанесення шкоди іншим природним ресурсам. Значною мірою це досягається за рахунок комплексного використання природної сировини в межах відповідних ландшафтів. Модель інтегрованого управління природоохоронними територіями великою мірою відповідає потребам реалізації заходів з екологічного реінжинірингу і відтворення природно-ресурсного потенціалу цих територій.

2) Австрія: план охорони природи для фермерів (EAGGF). Прикметною рисою розширення площі земель природно-заповідного фонду у європейських країнах виступає стимулювання фермерів здійснювати реалізацію проєктів по облаштуванню природоохоронних територій. Застосування бюджетних, податкових та кредитних преференцій дає можливість підвищувати заінтересованість фермерів у розвитку природно-заповідної справи і прискорювати процеси відтворення та примноження біорізноманіття.

3) Бельгія/Нідерланди: управління водними ресурсами із залученням зацікавлених сторін (ERDF: INTERREG).

4) Італія: інтеграція навколишнього середовища та туризму (EAGGF: LEADER II). Виходячи з того, що природоохоронні території мають різний

ступінь захисності, сформувалися передумови для реалізації проєктів організації рекреаційної діяльності та екологічного туризму. Значний природно-ресурсний потенціал природоохоронних територій виступає вагомим ресурсною базою розвитку туристично-оздоровчого бізнесу. За таких умов створюються передумови через розвиток туризму на природоохоронних територіях покращити ситуацію із сільською зайнятістю та самозайнятістю населення. Тобто імплементація такої практики для України є дуже важливою, оскільки забезпечить реалізацію тих Цілей сталого розвитку, затверджених ООН, котрі стосуються підвищення дієвості впливу природних комплексів на соціально-економічне піднесення територіальних громад базового рівня.

5) Данія: сталий розвиток рибальства (FIFG). Необхідно запозичити іноземний досвід фіскального стимулювання суб'єктів рибогосподарського бізнесу в частині надання податкових пільг при розбудові об'єктів рибогосподарської та рибоохоронної інфраструктури для модернізації, реконструкції та технічного переоснащення існуючих об'єктів, а також будівництва нових, що дасть можливість поставити рибогосподарську діяльність суб'єктів малого та середнього бізнесу на індустріальну основу і забезпечити відповідність цієї діяльності стандартам та регламентам якості і безпеки харчової продукції, котрі функціонують у Європейському Союзі. Пріоритетом удосконалення державного регулювання розвитку рибного господарства України є розроблення сучасного інструментарію надання цільових безпроцентних позик та позик за пільговими процентними ставками суб'єктам рибогосподарського бізнесу на благоустрій штучних та природних водних об'єктів, облаштування індустрії риборозведення, організацію господарського та спортивного рибальства, розбудову матеріально-технічної бази зберігання водних біологічних ресурсів[24].

б) Фінляндія: Охорона природи та розвиток сільських районів (ERDF). Програмуючи розвиток природоохоронних територій, треба виходити з того, що основним ареалом концентрації об'єктів природно-заповідної справи виступають сільські території, тому підвищення результативності використання природно-заповідних територій є вагомим чинником сільського розвитку.

Соціально-економічне піднесення сільських територій значною мірою залежить від активізації екологічного та сільського туризму на природоохоронних територіях. В умовах української дійсності, коли значна кількість сільських населених пунктів перебуває у стані депресивності, диверсифікація розвитку сільської економіки значною мірою залежить від розбудови інфраструктури рекреаційної діяльності та екологічного туризму на природно-заповідних територіях.

7) Німеччина: Опалення біомасою (ERDF: INTERREG). На природоохоронних територіях, де немає жорстких обмежень стосовно заготівлі некондиційної та малоцінної деревини, сформувалися передумови для заготівлі деревної біомаси для її подальшої переробки і виробництва на цій основі різноманітних видів твердого біопалива. В Україні утворюються значні обсяги лісосічних відходів, котрі можуть бути використані як для перегнивання у місцях рубок, так і для виробництва паливних деревних продуктів.

8) Німеччина та Швейцарія: Управління водними ресурсами та стале сільське господарство на Боденському озері (ERDF: INTERREG).

9) Німеччина: Відновлювані джерела енергії на острові Фьор (ERDF).

10) Німеччина: Створення робочих місць у сфері охорони природи (ESF).

11) Греція: Збереження та моніторинг тюленя-монаха (ERDF).

12) Ірландія: Очищення стічних вод (Фонд згуртованості).

13) Італія: Сталий розвиток навколо національних парків (ESF).

14) Словаччина: Відновлення та управління алювіальними луками (PHARE).

15) Іспанія: «Зелений коридор» – Рекультивація та відновлення прибережних середовищ існування (ERDF).

16) Середземноморське узбережжя: Rever Med – Зелена мережа для Середземномор'я (ERDF).

17) Шотландія (Великобританія): Покращення доступу до фондів ЄС для місцевих екологічних ініціатив (ERDF/ESF).

18) Англія (Велика Британія): Інвестуйте в рибу – стале управління рибальством (FIFG) [21].

Водночас необхідні додаткові заходи для повного вирішення викликів і забезпечення комплексного захисту та відновлення екосистем. Такі заходи охоплюють розробку політичних та фінансових інструментів, які визнають і враховують соціальні та соціально-економічні переваги природоохоронної діяльності та покращують ефективність, дієвість, відстеження та звітність про потоки капіталу, пов'язані зі збереженням біорізноманіття. Природоохоронні території все частіше стають полігонами застосування сучасних методів та технологій низьковуглецевого розвитку.

Для того, щоб забезпечити відповідний рівень ефективного управління, уряди повинні розробити та впровадити нову фіскальну політику, підвищити ефективність існуючої політики та створити стимули для фінансових потоків та інвестицій, які сприятимуть відновленню та збереженню біорізноманіття. Водночас уряди повинні докласти зусиль, щоб перешкоджати діяльності, яка має згубний вплив на біорізноманіття та екосистеми. Урядова політика повинна сприяти національній політиці розвитку, в якій природний капітал цінується та враховується. За наявності цих рамок фінансові установи та органи державної влади можуть узгоджувати свої зусилля, що призведе до результатів, які кращим чином визначають пріоритети сталого розвитку та збереження природних ресурсів. Великою мірою узгодження пріоритетів діяльності органів публічної влади, суб'єктів природно-заповідної справи та фінансово-кредитних установ найкращим чином відбуватиметься в умовах реалізації угод публічно-приватного партнерства в частині облаштування природоохоронних територій.

Позитивне вирішення проблеми втрати біорізноманіття та зменшення негативного впливу на природні біогеоценози впливу залежить від екологічної відповідальності приватного бізнесу. Наприклад, приватний сектор зосереджується на фінансових прибутках і тому вимагає показників, які демонструють і враховують соціально-економічні вигоди від збереження біорізноманіття. З іншого боку, клієнти можуть надавати пріоритет соціальній та екологічній відповідальності, і тому вимагати показників, які показують позитивний вплив збереження біорізноманіття на місцеві громади та екосистеми. Зацікавленість місцевих громад у примноженні біорізноманіття на

природоохоронних територіях залежить від застосування державою комплексу бюджетних, податкових та кредитних преференцій.

З огляду на це, важливо розробити індикатори збереження біорізноманіття, які відповідають конкретним потребам зацікавлених сторін, оскільки вони надають дані та уявлення про здоров'я та зміни біорізноманіття з часом, допомагаючи таким чином ефективно контролювати відтворення екосистем.

Означений підхід сприятиме більшій участі та інвестиціям у зусиллях зі збереження біорізноманіття, що призведе до більш ефективних і стійких результатів. Інвестиційним банкам необхідно змінити свої моделі фінансування та інвестування в бік стійкості, рециркуляції та відновлення. Узгодивши свою фінансову та інвестиційну діяльність із цілями глобальної системи збереження біорізноманіття та прийнявши на себе зобов'язання щодо фінансування, яке сприятиме позитивному впливу на природу, вони можуть зробити значний вплив.

Інвестиційні банки зобов'язані допомогти змінити підходи до природоохоронного фінансування. Розуміння складності природоохоронної діяльності є ключовим для розблокування можливостей усунення ризиків і збереження біорізноманіття. Фінансові установи також можуть сприяти належному управлінню, сталим суспільствам і здоровій економіці, визнаючи, що біорізноманіття лежить в основі економіки, а фінансування, яке сприятиме збереженню природи, має вирішальне значення для майбутніх поколінь. Перспективна модель фінансування природоохоронних територій має охоплювати як публічні, так і приватні джерела фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення природно-ресурсного потенціалу та розбудови природоохоронної інфраструктури на цих територіях.

Дослідження показали, що уряди відіграють ключову роль у створенні сприятливих умов для інвестування в природоохоронну діяльність. Ця роль включає скасування субсидій на викопне паливо та вирівнювання стимулів для сприяння позитивним екологічним результатам. Проте масштабна реалізація вказаних заходів потребує більш комплексного підходу.

Диверсифікація джерел фінансування природоохоронних територій також створює як проблеми, так і можливості з точки зору стандартизації, оскільки природні ресурси не можуть розглядатися як традиційний фізичний актив у фінансовому плані. На відміну від фізичних активів, природні ресурси мають унікальні характеристики та цінності, які виходять за рамки вартісних оцінок. Хоча біорізноманіття вже є частиною портфоліо багатьох інвесторів, у ключових секторах необхідно перейти від нестійкої діяльності до стійкої. Потрібне узгодження між державною політикою, відповідальною діловою практикою та стимулами, пов'язаними з конкурентоспроможністю, забрудненням, землеволодінням і правами на землю. Доцільно урізноманітнити бюджетні, податкові та кредитні стимули фінансово-інвестиційного забезпечення потреб суб'єктів природно-заповідної справи як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях.

Трансформація системи природоохоронного фінансування потребує нового соціального договору, який розширює можливості місцевих громад і спрямовує стимули до сталої діяльності. Хоча існують проблеми, такі як стандартизація та те, як масштабувати змішане фінансування, також існують можливості для інноваційних фінансових інструментів, які можуть бути як «знизу вгору», так і засновані на рівні місцевих громад. Завдяки правильному підходу фінансування, яке сприяє збереженню біорізноманіття, може стати реальністю [20]. Диверсифікація джерел фінансування відтворення, примноження та збереження біорізноманіття на природоохоронних територіях виступає необхідною умовою переходу на модель низьковуглецевого розвитку.

Фінансування природоохоронних територій у Європейському Союзі (ЄС) передбачає поєднання джерел фінансування різних рівнів управління, державного та приватного секторів, а також міжнародних організацій. Ось деякі з ключових джерел:

- 1) *Фонди та програми ЄС, зокрема Програма LIFE.* LIFE – це інструмент ЄС для фінансування навколишнього середовища та зміни клімату. Вона надає фінансову підтримку природоохоронним проектам, включаючи створення та управління природоохоронними територіями.

2) *Європейські структурні та інвестиційні фонди (ESIF)*. Ці фонди підтримують регіональний розвиток, включаючи проекти, пов'язані з охороною навколишнього середовища, збереженням природи та біорізноманіття.

3) *Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільської місцевості (EAFRD)*. Цей фонд підтримує розвиток сільської місцевості, включаючи агроекологічні схеми та заходи для сприяння біорізноманіттю та збереженню природних ресурсів в сільській місцевості.

4) *Значна частина коштів надходить з державних бюджетів*. Держави-члени виділяють кошти зі своїх національних бюджетів на підтримку управління та збереження природоохоронних територій на своїх територіях. Це включає в себе пряме фінансування природоохоронних проектів (зарплати наглядачам парку, підтримку інфраструктури та програм моніторингу). Також приймають участь місцеві та регіональні органи влади, котрі часто виділяють кошти на збереження природи в межах своєї юрисдикції. Це може включати підтримку природоохоронних територій, проектів відновлення та екологічних освітніх ініціатив.

5) *Корпоративне спонсорство*. Деякі корпорації надають фінансування природоохоронним проектам у рамках своїх ініціатив корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Неурядові організації (НУО): Екологічні НУО часто збирають кошти на збереження за допомогою пожертвувань, грантів і членства. Вони також можуть самостійно реалізовувати проекти збереження. Приватні фонди та трасти: філантропічні організації та благодійні фонди можуть пропонувати гранти та пожертви для підтримки зусиль щодо збереження. Таке урізноманітнення джерел фінансування природно-заповідної справи на порядок підвищить вливання в розбудову мережі об'єктів екологічної інфраструктури.

6) *Публічно-приватне партнерство (ППП)*. PPP передбачає співпрацю між державними та приватними організаціями для фінансування та управління природоохоронними проектами. PPP можуть використовувати як державні, так і приватні ресурси для досягнення цілей збереження біорізноманіття. Важливого значення набуває узаконення додаткових форм

встановлення партнерських відносин між публічними органами влади та підприємницькими структурами стосовно використання природно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій.

Більше того, доходи, отримані від туризму на природоохоронних територіях, можуть сприяти їх фінансуванню. Плата за вхід, проживання та інші доходи, пов'язані з туризмом, можуть бути реінвестовані в зусилля щодо збереження та проєкти сталого розвитку. Такі кошти, як правило, можуть бути доповнені коштами спеціальних фондів бюджетів різного таксономічного рівня. Ефективним механізмом фінансування природоохоронних територій виступає приватне інвестування.

Міжнародне фінансування та співпраця здійснюється через Глобальний екологічний фонд (ГЕФ). ГЕФ надає гранти на проєкти, спрямовані на вирішення глобальних екологічних проблем, включаючи збереження біорізноманіття. Біосферні заповідники ЮНЕСКО та об'єкти всесвітньої спадщини: ці об'єкти можуть отримувати фінансову підтримку від ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій для їх збереження та управління. Двостороння та багатостороння допомога: деякі країни надають допомогу для підтримки природоохоронних зусиль в інших країнах через двосторонні угоди або багатосторонні ініціативи.

7) *Компенсація втрат при реалізації низьковуглецевих проєктів та платежі за екосистемні послуги (PES).* Ці механізми передбачають оплату збереження екосистем та їхніх послуг. Наприклад, програми компенсації вуглецю можуть забезпечити фінансування збереження лісів, тоді як схеми PES компенсують землевласникам підтримку екосистем, які надають такі цінні послуги, як чиста вода або середовище існування для біорізноманіття.

Ці джерела фінансування часто взаємодоповнюють одне одного, щоб підтримувати збереження та стале управління природоохоронними територіями в ЄС.

3.3 Інструментарій математичного моделювання фінансування збереження потенціалу природоохоронних територій у лісовому господарстві України

Важливою складовою формування сучасних екологічних засад збереження потенціалу природоохоронних територій у лісовому господарстві є оцінка ефективності видатків сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду. За результуючий показник було взято видатки сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду, а за базовий предиктор – видатки Державного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду. Для розрахунку результуючого відклику та базового предиктора було проаналізовано відповідні показники в цілому по Україні у 2013-2023 роках (табл. 3.1) і побудовану кореляційну матрицю (дод. А).

Було визначено необхідні для подальших розрахунків функціональні залежності на основі порівняння коефіцієнтів детермінації основних типів функціональної залежності (табл. 3.2).

Для більш точнішого визначення функціональної залежності між відкликом та предиктором, зокрема видатками сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду та видатками Державного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду було здійснено визначення коефіцієнта детермінації (R^2) за видами функціональної залежності.

За результатами проведених розрахунків було вибрано поліноміальну залежність 2-го ступеня. Зокрема, поліноміальна регресія 2-го ступеня розраховується за статистичним методом, який використовується для моделювання даних, що демонструють параболічне зростання або згасання. На відміну від лінійної регресії, що передбачає лінійний зв'язок між змінними, поліноміальна регресія 2-го ступеня фіксує поліноміальну поведінку, що спостерігається у багатьох явищах реального світу.

Таблиця 3.1

Показники для розрахунку предиктора та значення результуючого показника*

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Видатки сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	54,0	55,6	65,4	65,4	93,0	125,5	133,4	143,0	150,7	166,5	179,3
Частка видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних видатках по лісовому господарству, %	1,16	1,00	0,87	0,72	0,88	0,96	1,00	1,13	0,81	0,83	0,96
Сукупні видатки по лісовому і мисливському господарству, млн грн	4671,0	5589,5	7521,5	9129,9	10549,5	13141,3	13349,9	12635,4	18605,5	19967,1	18706,5
Видатки Державного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	61,0	45,5	53,9	209,6	362,0	420,0	502,0	550,0	838,0	858,0	872,0

продовж. табл. 3.1

Видатки місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	26,0	26,0	59,0	49,0	66,0	39,0	52,0	65,0	101,0	56,0	56,0
Частка сектору державних лісових господарств у ВВП України, %	0,38	0,45	0,52	0,52	0,46	0,47	0,38	0,34	0,42	0,44	0,36
Кумулятивний індекс цін виробників	1,017	1,340	1,681	2,281	2,657	3,035	2,810	3,218	5,219	7,212	8,381

Примітка. Розраховано за даними Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України та Державного агентства лісових ресурсів України

Функціональні залежності між видатками сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду та видатками Державного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду *

Функціональна залежність	Рівняння	R ²
Лінійна	$y = 0,1401 * x + 51,224$	0,937
Степенева	$y = 12,135 * x^{0,3784}$	0,894
Логарифмічна	$y = 37,507 * \ln(x) - 99,338$	0,850
Поліноміальна 2-го степеня	$y = -6 * 10^{-5} * x^2 + 0,1914 * x + 44,793$	0,946
Експоненціальна	$y = 56,817 * e^{0,0014x}$	0,908

Примітка. Розраховано за даними Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України та та Державного агентства лісових ресурсів України

В економіці ця модель часто використовується для пошуку «золотої середини» або точки насичення. Залежність доходу від ціни, якщо ціна товару занадто низька – дохід малий. Якщо ціна занадто висока – ніхто не купує, дохід теж малий. Пік параболи показує оптимальну ціну для максимального доходу. Наявність поліноміальної регресії 2-го порядку (квадратичної залежності) між видатками лісгоспів та держбюджету на збереження природно-заповідного фонду (ПЗФ) свідчить про те, що цей зв'язок є нелінійним і має точку мінімуму. Це явище в економіці природокористування зазвичай пояснюється ефектом заміщення та доповнення фінансування, який змінюється залежно від обсягів підтримки.

Це може бути спричинено тим, що виникає саме така залежність (зазвичай у формі перевернутої параболи, через ефект «Стимулювання – Заміщення»). Якщо графік має форму перевернутої параболи (спочатку зростання, потім спад), то це описує зміну ролі державного фінансування. Фаза зростання (ефект доповнення/синергії): при малих обсягах державного фінансування кожна гривня з бюджету стимулює лісгоспи вкладати власні кошти. Держава фінансує базові потреби (створення парку, наукове

обґрунтування), а лісгоспи змушені витратити свої кошти на охорону, догляд та інфраструктуру цих об'єктів. Більше дає держава – більше витрачають лісгоспи.

Точка насичення (вершина параболи): це оптимальний рівень співфінансування, де досягається максимум спільних зусиль. Фаза спаду (ефект заміщення/витіснення): коли державне фінансування стає дуже великим, лісгоспи починають зменшувати власні видатки на ПЗФ, перекладаючи фінансовий тягар повністю на державу. Вони сприймають значні бюджетні вливання як сигнал, що можна зекономити власні обігові кошти та направити їх на інші, більш прибуткові господарські цілі (заготівлю лісу).

Регіональна та ресурсна специфіка (асиметрія доходів). Лісова галузь України має специфічну структуру:

- ресурсні області (Карпати, Полісся): мають високі власні доходи, тому можуть самостійно фінансувати ПЗФ, навіть якщо бюджет дає недостатні обсяги коштів;
- дотаційні області (Південь, Схід): майже не мають власного ресурсу фінансування природоохоронних територій, тому повністю залежать від бюджету. Поліноміальна модель згладжує ці диспропорції, показуючи, що в одних випадках видатки лісгоспів високі при низькому бюджеті (самофінансування), а в інших – низькі при високому бюджеті (державна дотація).

Інституційна пастка («подвійне підпорядкування»). Більшість об'єктів ПЗФ в Україні знаходяться на землях лісового фонду, але мають різний статус (наприклад, НПП часто мають окремі адміністрації, а заказники – ні). Квадратична залежність відображає складність управління: до певного моменту лісгосп витрачає гроші на утримання заказників. Але коли статус підвищується (наприклад, створення Національного парку, що фінансується державою), лісгосп різко скорочує свої видатки, оскільки земля вилучається або змінюється розпорядник коштів.

Поліноміальна регресія 2-го порядку тут описує явище непропорційної реакції галузі на бюджетні стимули. Це означає, що просте лінійне збільшення

державного фінансування не призводить до такого ж лінійного зростання видатків самих підприємств – після певної межі ефективність стимулювання падає.

Підбір поліноміальної моделі 2-го порядку встановлення залежності між видатками сектору лісових господарств та видатками Державного бюджету України на відтворення природоохоронних територій здійснювався через використання такого методу, як метод найменших квадратів. Мета полягає в тому, щоб знайти найбільш адекватні параметри (a) і (b), які мінімізують суму квадратів відмінностей між моделлю і точками даних, що спостерігаються. Результати розрахунків та дисперсія розсіювання показані на рис. 3.3 та 3.4.

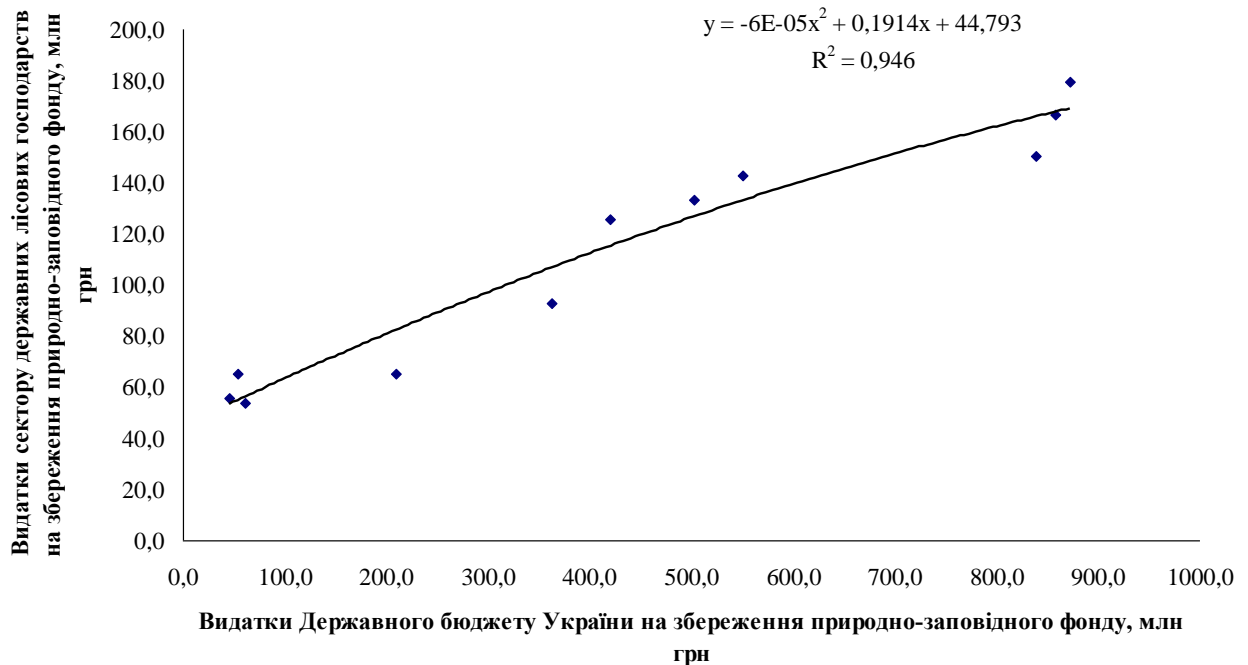

Рис. 3.3. Поліноміальна залежність 2-го порядку між видатками сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду та видатками Державного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду*

Примітка. Розраховано за даними Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України та Державного агентства лісових ресурсів України

На основі визначеної поліноміальної залежності 2-го ступеня було встановлено, що при зростанні видатків Державного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду на 1%, видатки сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду збільшуються на 0,5%, що пов'язано з явищем в економіці природокористування, яке характеризується як низька еластичність видатків (коефіцієнт еластичності $SE = 0,5$). Це означає, що реакція лісових господарств на державні стимули є «млявою»: на кожен одиницю приросту державного фінансування сектор відповідає лише половиною одиниці власного приросту.

Рис. 3.4. Графічна інтерпретація емпіричних та розрахункових видатками сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду *

Примітка. Розраховано за даними Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України та Державного агентства лісових ресурсів України

Ефект часткового заміщення (Crowding-out effect), коли держава збільшує фінансування, лісгоспи сприймають це як можливість зекономити власні кошти. Якщо держава виділяє кошти на закупівлю техніки для охорони лісу або

протипожежні заходи в заповідниках, лісгосп вже не мусить витратити на це свій прибуток. Замість того, щоб додати свої кошти до державних і подвоїти ефект, лісгоспи частково перенаправляють свої вільні ресурси на інші, комерційні цілі (заготівлю деревини, зарплати), а на охорону ПЗФ (природно-заповідного фонду) додають менше.

Різні джерела та цілі фінансування. Державний бюджет і лісгоспи фінансують дещо різні речі, які перетинаються лише частково. Держбюджет фінансує переважно установи ПЗФ (національні природні парки, заповідники), які мають окремі адміністрації і не ведуть комерційної діяльності. Лісгоспи фінансують охорону ПЗФ, що знаходяться у складі лісгоспу (заказники, пам'ятки природи) за рахунок прибутку від продажу лісу.

Зв'язок є, але він опосередкований (через загальну галузеву політику), тому і реакція слабка (0,5%). Крім того, присутня фінансова обмеженість лісгоспів. Видатки лісгоспів залежать насамперед не від бажання держави, а від ринку деревини. Навіть якщо держава збільшить фінансування профільних програм на 10%, лісгосп не зможе збільшити свої видатки так само, якщо у нього не зросли доходи від реалізації лісу. Їхня спроможність інвестувати в екологію обмежена їхнім прибутком.

Закон спадної віддачі поліноміальної (параболічної) залежності. Коефіцієнт 0,5% свідчить про те, що ми, ймовірно, знаходимося на тій ділянці кривої, де ефективність стимулювання вже падає. На початкових етапах 1 грн держбюджету могла створити 1 грн коштів лісгоспу. Зараз система вже «насичена», і подальше вливання державних коштів дає менший приріст активності з боку підприємств. Співвідношення 1% до 0,5% показує, що державне фінансування виступає драйвером, але сектор лісових господарств є досить інертним і не може (або не хоче) підтримувати такий самий темп зростання екологічних витрат, як держава.

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що ключовим елементом екологічної інфраструктури виступають природоохоронні території (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, регіональні ландшафтні парки), які створені з метою збереження, відтворення та примноження флористичної та фауністичної складових біорізноманіття. Україна, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, зобов'язується розширювати площу природно-заповідних територій, що корелює із зміною принципів та характеру виробничо-господарської діяльності суб'єктів природно-ресурсного та природоохоронного підприємництва.

2. Проведені дослідження показують, що однією зі складових діяльності лісових господарств є збереження природно-заповідного фонду. Практика лісогосподарювання підтверджує припущення про те, що широкий спектр екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами заповідних територій створює сприятливі передумови для розбудови інфраструктури рекреаційної діяльності, що у свою чергу дасть можливість ці послуги комерціалізувати, знизити захищеність і тим самим упередити поширення вогнищ виникнення пожеж та поширення лісових шкідників. Встановлено, що заповідні території відзначаються підвищеним рівнем корисності лісів внаслідок збереження, примноження та відтворення біорізноманіття, тому саме розбудова інфраструктури рекреаційної діяльності є одним з основних способів залучення додаткових фінансових ресурсів у сферу збереження природно-заповідного фонду у лісовому господарстві України.

3. Виявлено, що характеристикою недостатності фінансування процесів збереження природно-заповідного фонду у секторі державних лісових господарств виступає частка видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних видатках по лісовому та мисливському господарству, зокрема у 2013-2024 роках даний показник коливався в інтервалі 0,72-1,13%. Виявлено, що низький відсоток фінансово-інвестиційного забезпечення

збереження природно-заповідного фонду у секторі державних лісових господарств у структурі сукупних видатків по лісовому та мисливському господарству зумовлений неможливістю цих суб'єктів виробничо-господарської діяльності повною мірою реалізувати комерційний потенціал заповідних територій та залучити фінансові ресурси приватного сектора.

4. Дослідження показали, що в умовах євроінтеграції виникла об'єктивна необхідність розробки комплексної дорожньої карти трансформації системи організації природоохоронних територій. Така дорожня карта має охоплювати три взаємопов'язані етапи: перший етап (підготовчий), другий етап (основний) та третій етап (етап фінансового забезпечення). Перший, підготовчий етап, передбачає проведення фундаментальної підготовчої роботи, включаючи інвентаризацію об'єктів і територій природно-заповідного фонду, оцінку збитків від воєнних дій на об'єкти ПЗФ та наслідків російської збройної агресії, документальну та реальну імплементацію природоохоронних директив ЄС, а також удосконалення законодавчого забезпечення функціонування об'єктів ПЗФ місцевого значення. Другий (основний) етап концентрується на впровадженні ключових структурних реформ, зокрема інституціоналізації угод публічно-приватного партнерства у сфері користування природоохоронними територіями, диверсифікації форм екологічного підприємництва, модернізації системи державного управління природоохоронними територіями, удосконаленні моделей управління природоохоронними територіями місцевого значення. Третій етап (етап фінансового забезпечення) спрямований на створення стійких механізмів фінансування природоохоронної діяльності через створення національного цільового позабюджетного фонду фінансування природоохоронних територій, формування мережі спеціальних бюджетних фондів фінансування природоохоронних територій, інституційне забезпечення запровадження механізмів краудфандингу та іноземного інвестування, формування регіональних та місцевих карбонових фондів, емісію зелених облігацій та запровадження зеленого банкінгу.

5. Обґрунтовано, що доцільною є імплементація у вітчизняну практику організації природоохоронних територій досвіду ЄС. Фінансування

природоохоронних територій у Європейському Союзі (ЄС) передбачає поєднання джерел фінансування різних рівнів управління, державного та приватного секторів, а також міжнародних організацій. Ключовими джерелами виступають: Фонди та програми ЄС, зокрема Програма LIFE; Європейські структурні та інвестиційні фонди (ESIF); Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільської місцевості (EAFRD); Значна частина коштів надходить з державних бюджетів; Корпоративне спонсорство; Публічно-приватне партнерство (ППП); Компенсація втрат при реалізації низьковуглецевих проєктів та платежі за екосистемні послуги (PES).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України. 2023. [Електронний ресурс]. URL: <https://pzf.land.kiev.ua/>
2. Василевська Я. Природно-заповідний фонд Херсонської області як об'єкт рекреаційного природокористування. [Електронний ресурс]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/46593215.pdf>.
3. Впорядкування лісів природно-заповідного призначення. Навч. посібник у 3-х ч. Ч.1. Теоретичні засади природоохоронної діяльності на територіях об'єктів природно-заповідного фонду України. За ред. к.с.-г.н., доц. В.А.Мостепанюка. Житомир, 2022. 184 с.
4. Геник О.В. Особливості фінансування природно-заповідних об'єктів Заходу України. *Науковий вісник*. 2005. Вип. 15.1. С. 211–216.
5. Голян В., Ткачук В., Коробка Р., Костюк Т., Погуляйко Ю., Бардась В. Фінансово-інвестиційні виміри модернізації екологічної інфраструктури в Україні: воєнні, євроінтеграційні та децентралізаційні виклики. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. Том4(63). С. 391–418. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.63.2025.4888>
6. Громов С.С. Інструментально-методологічне забезпечення фінансування територій природно-заповідного фонду: виклики військового часу та післявоєнного відновлення. *Агросвіт*. 2024. №11. С. 164–170.
7. Гулай Л.Д., Сакура Б.І. Характеристика природно-заповідного фонду Волинської області. Людина та довкілля. Проблеми неоекології. 2016. №3-4(26).С. 62–68.
8. Екосистемні функції лісів природно-заповідного фонду Полісся України. Монографія. Київ. ЦП «Компринт», 2024. 309 с.
9. Ерфан В.Й., Газуда С.М. Природно-заповідні аспекти регіонального розвитку. *Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету*. Серія «Регіональна економіка». 2018. Випуск 15(59). С. 81–88.

10. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.
11. Карлін М., Проць Н., Проць В. Екологічні податки та екологічне фінансування територіальних громад: досвід України та ЄС. *Світ фінансів*. 2022. №2(71). С. 133–143.
12. Касперевич Л.В. Сучасний стан та особливості фінансового забезпечення природоохоронних програм. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. №24. С. 29–33.
13. Касперевич Л.В. Аналіз стану природно-заповідного фонду України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №9. С. 80–86.
14. Козловський С.О., Генік О.В. Джерела фінансування природно-заповідних територій Західного регіону України. *Науковий вісник*. 2004. Вип. 14.8. С. 109–118.
15. Корогод А., Іщенко С. Як отримати фінансування для «зелених» проєктів. *Економічна правда*. 2025. [Електронний ресурс]. URL: <https://epravda.com.ua/finances/yak-otrimati-finansuvannya-dlya-zelenih-proyektiv-809792/>
16. Лише невелика частина банківського кредитування в міжнародній практиці класифікується як зелені фінанси. Платформа рішень для менеджерів природоохоронної діяльності. 2020. [Електронний ресурс]. URL: <https://ecolog-ua.com/news/lyshe-nevelyka-chastyna-bankivskogo-kredytuvannya-v-mizhnarodniy-praktyci-klasyfikuyetsya-yak>
17. Майорова О.Ю., Ковальчук І.І., Прокоп'як М.З., Крижановська М.А. Природно-заповідний фонд Хмельницької області в контексті формування Смарагдової мережі. *Людина та довкілля*. Проблеми неоекології. 2021. Вип. 35. С. 131–189.
18. Махінько Р.Г. Шляхи залучення інвестицій у території та об'єкти природно-заповідного фонду України. *Збалансоване природокористування*. 2020. №4. С. 79–83.
19. Названо суму збитків, яких завдала українському довкіллю війна. *Слово і Діло*. 2024. [Електронний ресурс]. URL:

<https://www.slovoidilo.ua/2024/01/21/novyna/bezpeka/nazvano-sumu-zbytkiv-yakyyh-zavdala-ukrayinskomu-dovkillyu-vijna>

20. Павліха Н., Скороход І., Кухарик В. Порівняльний аналіз управління транскордонними природними ресурсами (на прикладі Волинської області та Люблінського воєводства). *Актуальні проблеми охорони навколишнього природного середовища українсько-польських прикордонних територій* : тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (Львів – Івано-Франкове, 23-25 жовтня 2019 р.). Львів: ПАІС. 2019. 92 с.

21. Погуляйко Ю.М. Модернізація екологічної інфраструктури у поствоєнний період: сутнісна характеристика, інституційні передумови та регіональний вимір. *Агросвіт*. 2023. №5-6. С. 66–73.

22. Погуляйко Ю.М. Фінансово-інвестиційне забезпечення об'єктів природно-заповідного фонду як передумова інфраструктурної модернізації природоохоронної сфери: регіональний та транскордонний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. №6. С. 64–71.

23. Природно-заповідний фонд має становити 30% від території України – депутатка. *Укрінформ*. 02 березня 2023. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3208748-prirodnozapidnij-fond-mae-stanoviti-30-vid-teritorii-ukraini-deputatka.html>

24. Смілянська А. Через війну природоохоронні території зазнають величезних збитків. *Голос України*. 2024. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.golos.com.ua/article/377126>

25. Співробітництво між Україною та ЄС у сфері охорони довкілля, боротьби зі зміною клімату. Представництво України при Європейському Союзі. 2021. [Електронний ресурс]. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/ohorona-dovkillya>

26. Ткачук В.А., Негода Ю.В., Олійник Л.А. Державне регулювання розвитку рибного господарства в умовах надзвичайних та продовольчих викликів: пріоритети та фінансово-економічні методи. *Агросвіт*. 2023. №18. С. 19–26.

27. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду». Документ 381/2017 від 21.11.2017. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381/2017#Text>.

28. УКРГАЗБАНК – перший український представник глобальних принципів ООН з відповідального банкінгу. 2019. [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrgasbank.com/press_center/news/12219-ukrgazbank_pervyyi_ukrainskiyi_predstavitel_globalnyh_printcipov_otvetstvennog_o_bankinga

29. Чайковський Я., Луців Б., Дзюблюк О., Чайковський Є., Луців П. Банківське зелене кредитування як ключовий інструмент екологічної модернізації економіки. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2025. №61. Т.2. [Електронний ресурс]. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4651>

30. Чичкалюк Т.О., Волчецький Р.В. Планування розвитку заповідних територій і об'єктів як вимога євроінтегрування. *Економіка та суспільство*. 2018. Випуск 14. С. 673–679. [Електронний ресурс]. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/14_ukr/95.pdf.

31. Шлапак М. Що таке вуглецеві кредити та як вони утворюються? Природоорієнтовані рішення. [Електронний ресурс]. URL: <https://nbs.wwf.ua/shcho-take-vuhletsevi-kredyty-ta-iaak-vony-utvoriuiutsia/>

32. Якимчук А.Ю. Грантові проекти як економічне стимулювання вирішення проблеми збереження біорізноманіття України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. №5. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=719>.

33. Angelina. Верховна рада вдосконалила механізми публічно-приватного партнерства для залучення інвестицій у відбудову України. 2025. [Електронний ресурс]. URL: <https://kam-pod.gov.ua/novini/town-news/item/53130-verkhovna-rada-vdoskonalya-mekhanizmy-publichnopryvatnoho-partnerstva-dlya-zaluchennya-investytsiy-u-vidbudovu-ukrayiny>

34. Guy Hudson, Stephen Hart, Arnold Verbeek. Investing in nature-based solutions. Innovation & Digital Finance Advisory, European Investment Bank. 2023. [Электронный ресурс]. URL: https://www.eib.org/attachments/lucalli/20230095_investing_in_nature_based_solutions_en.pdf
35. Tony Long. EU Funding for Environment. WWF-European Policy Office. 2013. [Электронный ресурс]. URL: <https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/eufundingforenvironmentweb.pdf>
36. Unlocking finance and investments in nature. European Environment Agency. 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/topics/in-depth/sustainable-finance/unlocking-finance-and-investments-in-nature>
37. Valeria de los Casares. The challenge of financing nature-based solutions in Europe. European Chair for Sustainable Development and Climate Transition. 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.sciencespo.fr/psia/chair-sustainable-development/2023/10/06/the-challenge-of-financing-nature-based-solutions-in-europe/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця. – Кореляційна матриця встановлення взаємозв'язку між результуючим показником та базовим предиктором

	<i>Видатки сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду, млн грн</i>	<i>Частка видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних видатках по лісовому господарству, %</i>	<i>Сукупні видатки по лісовому і мисливському господарству, млн грн</i>	<i>Видатки Державного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн</i>	<i>Видатки місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн</i>	<i>Частка сектору державних лісових господарств у ВВП України, %</i>	<i>Кумулятивний індекс цін виробників</i>
Видатки сектору державних лісових господарств на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	1,000						
Частка видатків на збереження природно-заповідного фонду у сукупних видатках по лісовому господарству, %	-0,049	1,000					
Сукупні видатки по лісовому і мисливському господарству, млн грн	0,954	-0,320	1,000				
Видатки Державного бюджету України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	0,968	-0,197	0,983	1,000			
Видатки місцевих бюджетів України на збереження природно-заповідного фонду, млн грн	0,528	-0,436	0,623	0,621	1,000		
Частка сектору державних лісових господарств у ВВП України, %	-0,499	-0,732	-0,282	-0,433	-0,060	1,000	
Кумулятивний індекс цін виробників	0,883	-0,262	0,919	0,919	0,441	-0,317	1,000

Примітка. Розраховано за даними Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України та Державного агентства лісових ресурсів України